ՇՆՈՐՀԱԼԻԻ
ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ
ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ԼՈՑՍԻՆ ՏԱԿ

Աւանդութենէն եւ գրաւոր բազմաթիւ աղբիւրներէ գիտենք թէ Ս. Ներսէս Շնորհալի եղած է Հայ Եկեղեցւոյ գլխաւոր շարականագիր հայրապետը. զգացած է կարեւորութիւնը եւ տեսած պահանջը ճոխացնելու շարականոցը, որ իրմէ առաջ կը ներկայանար նուազ կատարեալ եւ բազմաթիւ պակասներով: Գործածելով իր տաղանդը, շարժելով իր շնորհալի գրիչը՝ հիւսած է շարականներու շարք մը, զանազան չափերով եւ եղանակներով, արդարացնելով «Երգեցող» տիտղոսը, որ տրուած է իրեն՝ ժամանակակիցներէն:

Անցնինք մօտէն քննելու այս նոր շարականները, անոնց հարազատութիւնը, որովհետեւ մեզի հասած գրաւոր աղբիւրներու մէջ կը հանդիպինք հակասութիւններու, կը տեսնենք միեւնոյն շարականը ընծայուած թէ՛ Շնորհալիի եւ թէ՛ ուրիշի մը, կամ աղբիւր մը Շնորհալիի կ՚ընծայէ շարական մը, մինչ ուրիշ մը լռութեամբ կ՚անցնի, եւ կամ բոլոր գրաւոր աղբիւրները իրարու համաձայնելով հանդերձ տարակոյսներ կը յարուցանեն մեր մտքին մէջ, երբ թղթատելու ըլլանք ձեռագիր շարականոցները:

Այս ուղղութեամբ մեզի հասած են երեք գրաւոր վկայութիւններ, որոնցմէ առաջինն է Կիրակոս Գանձակեցիի Պատմութեան գրքին մէջ աւանդուածը, ուր հեղինակը յետ ընելու Ս. Ներսէսի դերուատիքը՝ կը թուէ անոր գրած շարականները. «Նորա է Յարութեանն Օրհնութիւնն երրորդ կողմն, եւ Աստուածածնի փոխման երկուց աւուրցն, եւ Պետրոսի եւ Պօղոսի Օրհնութիւնն եւ Մանկունքն եւ Համբարձին, որոյ սկիզբն է այս. Ցնծա այսօր եկեղեցի Աստուծոյ յիշատակաւ սուրբ առաքելոցն: Եւ Որդւոցն Որոտման Օրհնութիւնն. Որ էն յէութեան որդի միշտ յէէն: Եւ շարական մի Անտոնի, եւ երկու Թէոդոսի, եւ մի Քառասնիցն, եւ մի Առաքելոցն, եւ աւագ շաբաթին երից աւուրս Օրհնութիւն, երկուշաբաթին, երեքշաբաթին,

չորեքշաբաթին: Եւ երկու շարական Յարութեան ճաշոյ, եւ Նինուէացւոցն եւ Հրեշտակապետացն, եւ սրբոց Վարդանանցն եւ այլ բազում շարականս»[1]:

Երկրորդ աղբիւր մը, նոյնպէս ԺԳ. դարուն, Սարգիս Երէցի խմբագրութեամբ կատարուած, կը թուէ նոր շարականներ, որոնց չենք հանդիպիր Գանձակեցիի մօտ (կը թուենք չեղագիր). «ԶՅարութեան վառ ձայնին Աւրհնութիւնն, զԱղցից վեց կիրակէին բաւանդակ, եւ զսուրբ Գրիգորին զնորերն» եւ զԱւագ ուրբաթին Այսաւր ի կատարումն աստուածային ընթր., եւ զէ. աւետարանափառ գիշերոյն, եւ զԴ. աւետարանափառ ցորեկոյն, եւ զՀոգ(ւ)ոյն սրբո(յ) Գալըստեան վեց աւուրն, եւ զՎարդավառին երկու աւուրն, եւ զՆընջման Բ. Աստուածածնին երկու աւուրն, եւ զՀրեշտակապետացն, եւ զՀայրապետացն, եւ զէ. աւուր Արարչութեանն, եւ զԱղցիցն զերեկո(յ)ին, եւ զԱրեւագալին, զԱստուած անեղ անժամանակն, զԱւետեաց Աստուածածնին նորն, զԾաղկազարդին նորն, զՎարդանանց Նորահրաշն, զՅով(հ)աննու Արեգականն արդարութեանն, զՄանգանցն Բեդղահեմի, եւ զԹարգմանչաց Աւրհնութիւնն, ի վերա(յ) սաղմոսին զերգն Աւրհնեմք զքեզ հայր անըսկիզբն, եւ մանկտիք բաղում շարակներ, զՅիշեսցուքն եւ զԶարթիքն այլովն, եւ այլ բազում, զոր ոչ գտի, Տէր Ներսէս կաթողղոսն Կլա(յ)եցին ասաց»[2]:

Դար մը ետք երեւան կ՚ելլէ ուրիշ ցանկ մը «վասն շարականաց թէ ով ոք է ասացեալ», Գրիգոր Տաթեւացիի խմբագրութեամբ, որ ունի որոշ եւ նշմարելի տարբերակներ նկատմամբ վերի ցանկերուն. «... զԾաղկազարդի Հարցն, եւ զՀոգւոյն Գալստեան Դ. պատկերն... զԵւթանասնիցն, զՂեւոնդեանցն, զՄարգարէից ԴԶ. Հարցն եւ զՅով(հ)աննու ԴԶ. Հարցն... եւ յոմանց լուաք թէ զսուրբ Յակոբին այլ. զայս ամենայն մեծն Ներսէս է ասացեալ Կլայեցին»[3]:

Արդ, համադրելով այս երեք ցանկերը, Շնորհալիի շարականները երեք տեսակի կրնանք բաժնել.

Ա. Տէրունական տօներու. *ա) Յարութեան ԳԿ. Օրհնութիւն, բ) Աղուհացից վեց կիրակիներու կանոններ, գ) Ծաղկազարդի Հարց, դ) Աւագ Ուրբաթի Հետեւակ, ե) Աւագ Բշ. Դշ. Դշ. Օրհնութիւնք, զ) Աւագ շարական, է) Հոգեգալստեան շարական, զ) Յարութեան Ճաշու Բ. շարական, ը) Վարդավառի Բ. եւ Գ. կանոնները, թ) Վերափոխման Բ. եւ Գ. կանոնները, ժ) Աւետման նոր կանոն:*

1. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Երեւան, 1961, էջ 119:
2. Յ. ԱՆԱՍԵԱՆ, Հայկական մատենագիտութիւն, Ա. հտ., Երեւան, 1959, էջ LXVI:
3. Յ. ԱՆԱՍԵԱՆ, անդ, էջ LXVII:

© National Library of Armenia

Բ. Սուրբի տօներու. ժա) Պետրոս եւ Պօղոս առաքեալներու Օրհնութիւն, Մանկունք ու Համբարձի, ժբ) Որդւոցն Որոտման Օրհնութիւն, ժգ) Կանոն Եօթանասնից, ժդ) Մարգարէից ԴԶ. Հարց, ժե) Յովհաննու Մկրտչի Արեգականն արդարութեան եւ ԴԶ. Հարց, ժզ) Գրիգորի Լուսաւորչի «զնորերն», ժէ) Հրեշտակապետացն, ժը) Հայրապետացն, ժթ) Թարգմանչաց Օրհնութիւնն, ի) Մանկանցն Բեղղահեմի, իա) Ղեւոնդեանց, իբ) Վարդանանց, իգ) Շարական մի Անտոնի, իդ) Երկու շարական Թէոդոսի, իե) Շարական մի Քառասնիցն, իզ) Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին իէ) Նինուէացւոց, իը) Այսօր անճառ եւ Նորոգող տիեզերաց, իթ) Եւ այլ բազում շարականս:

Գ. Ժամասացութեան երգեր. Առաւօտեան ժամու (Յիշեսցուք, Առաւօտ լուսոյ, Աշխարհ ամենայն, Նորաստեղծեալ, Արարչական Ա–Ք), Ճաշու ժամու (Օրհնեմք զքեզ Ա–Ք, Նահապետին Աբրահամու), Երեկոյեան ժամու (Նայեաց սիրով, Ի քէն հայցեմք), Ննջեցելոց (Աստուած անեղ Ա–Ք):

Ձեռագիր շարակնոցները, գրեթէ ամէնքն ալ բացայայտ կերպով կը դրեն թէ ժամասացութեան երգերը կը պատկանին Ներսէս Կաթողիկոսի, մինչ նկատմամբ շարականներու չենք գտներ ամէն անգամ նոյն բացայայտ վկայութիւնը, այլ լոկ ժլատ ու անցողակի ակնարկներ, եւ անոնք ալ սակաւաթիւ ձեռագիրներու մէջ:

Շնորհալիի շարականներու հարազատութեան հարցը լուծելու համար դուցէ պէտք էինք դիմել իւրաքանչիւր շարականի ներքին կազմին, յօրինուածքին, հոգեբանութեան ու շնորհքին. բայց երբ մտածենք թէ շարականի մը շարժառիթը ու արտաքին շրջանակը ինքնին քիչ թէ շատ նոյն խորհրդածութիւնները կը ներշնչէ ամէն հեղինակի ու գրիչի, այն ատեն կը դժուարի հարցը, ու դրեթէ մարգարէական չունչ պէտք է՝ դուշակելու համար Շնորհալիի յատուկը: Եթէ նման աշխատանք մը համոզիչ ու դրական արդիւնքի հասնելու յոյսը ներշնչէր մեր արդի մատենագիրներուն, մինչեւ այսօր վաղուց այդ գործը կատարած կ'ըլլային: Ուստի կը մնայ դիմել արտաքին տուեալներու, ուղղակի ձեռագիրներու, որոնք թէեւ լիուլի չեն յստակեր ամէն հարց, բայց գոնէ որոշ կռահումներ կատարելու ճամբան ցոյց կու տան մեզի:

Այսօր եթէ մեր ձեռքը հասած ըլլային ԺԱ. դարէն կամ անկէ առաջ գրուած շարակնոցի գոնէ նմոյշ մը, ամէն հարց պարզուած կ'ըլլար: Դժբախտաբար այս տեսակ ձեռագիր գոյութիւն չունի. հնապոյն կարծուածն իսկ տարակոյսներ կը յարուցանէ թէ մի՛ դուցէ ունենայ իր մէջ Շնորհալիի այս կամ այն շարականը:

Այս վերջին տեսակին կը թուի պատկանիլ Ս. Ղազարի թիւ 97 շարակնոցը, որ արտաքին պարագաներէն դատելով ամէնէն ուշ օրինակուած պէտք է ըլլայ ԺԳ. դարուն: Հազարաւոր ձեռագիր շարակնոցներու մեծութիւնն ունի, գրուած հին թուղթի վրայ, հին բոլորգիրով, եւ բացի առաջին թուղթերէն՝ ամբողջութիւնը անթերի է. կը ներկայանայ հին կարգաւորութեամբ, որ ինքն իր տեսակին մէջ հայ ձեռագիր շարակնոցներու մէջ միակ նմոյշն է: Եզականութիւնը դեռ աւելի երեւան կ'ելլէ երբ զայն համեմատելու ըլլանք ԺԳ. դարուն խմբագրուած եւ մինչեւ մեզի հասած շարակնոցի մը հետ:

Շարակնոցներու քննութենէն որոշ կը տեսնուի թէ Շնորհալիի շարականները ոչ թէ բոլորը մէկ անգամէն, այլ կամաց կամաց, ժամանակի ընթացքին, կարելի է ըսել խումբ առ խումբ մտած են շարակնոցէն ներս. եւ այս երեւոյթը դեռ աւելի կը դժուարացնէ հարազատութեան հարցը:

Աւելի եւս չշափելի եւ փաստացի կերպով կարենալ խօսելու համար, հոս կը հրատարակենք ցանկը թիւ 97 ձեռագիր շարակնոցին, որու յարգը եւ կազմութեան մէջ ունեցած մեծ դերը կրնայ ըմբռնել՝ հարցուփս հետաքրքրուող եւ խնդրին տեղեակ քննասէր անձը միայն:

Թուղթ
1ա. Կանոն Աստուածայայտնութեան
24բ. Մեծացուցէք Ցարութեան
28ա. Կանոն Աւետեաց Աստուածածնի
28բ. Կանոն Փոխման Աստուածածնի
օ. Այսօր ժողովեալ սրբոց.
28բ. Կանոն Փոխման Աստուածածնի
 օ. Այսօր ժողովեալ սրբոց.
Այսօր զաղատիչն յանցանաց.
հ. Որ զնախամօրն զյանցանս.
մ. Խորանայարկ կամարանման.
ո. Որ ունիսդ իշխանութիւն.
տ. Անսկիզբն Աստուած.
31ա. Կանոն երկրորդ աւուրն
օ. Այսօր զանճառելի ծննդեան.
Լոյսն անքննին ծածկեալ.
հ. Որ զմիածին որդւոյ.
մ. Աստուածածին ամպ լուսաւոր.
ո. Որ անմարմին բնութեամբ.
տ. Այսօր զուարճացան.
32բ. Կանոն երրորդ աւուրն
օ. Այսօր հրաշափառ.
Այսօր զնախամօրն երկանց.
հ. Որ զդատակնիք երկանց.
մ. Աստուածածին դերազոյն.
ո. Որ խոնարհեցար յերկնից.
տ. Ուրախ լեր մայր անճառ.
34բ. Կանոն Տեառնընդառաջին
36բ. Կանոն Անտոնի Անապատականի
օ. Որ դերազանցեալ դտար.
Որ ի հանդէս քո ճգնութեան.
հ. Նախասկիզբն միանձանց.
ո. Որ անմարմնական վարուք.
տ. Որ չնորհօք սուրբ Հոգւոյն.
մկ. Պարծանք եկեղեցւոյ.
38ա. Կանոն թագաւորաց
օ. Որ զերկնաւոր թագաւորութիւնդ.
Որ զարդարեալ գեղապանծ
հ. Օրհնեմք զքեզ Քրիստոս.
ո. Աստուած փրկիչ մեր.
տ. Ով երանելի եւ բարեպաշտ.
մկ. Ով երանելիդ ամենեցուն.
39բ. Կանոն Դաւթի եւ Յակոբայ
օ. Յաղթող դտաւ յօրհնեալս.
Որ երջանիկ լուսով.
հ. Մեղաք յամենայնի.
ո. Անսկիզբն Աստուած լոյս.
տ. Երդուաւ Տէր Դաւթի.
մկ. Օրհնեցէք զՏէր յօրհնութիւն.
41ա. Կանոն սրբոյն Ստեփանոսի
օ. Նահատակ բարի Քրիստոսի.
Որ ընտրեցար ի կոչումն.
Առաքեալ եւ նախավկայ.
Ճանապարհ վկայից զհետ.
հ. Ընդ երկնային հոգեղինացն.
ո. Առաքեա ի մեզ Տէր.
տ. Ով երջանիկ ճառագայթ.
մկ. Նախասարկաւագ եւ առաջին.
ճ. Ցնծայ այսօր եկեղեցի.

© National Library of Armenia

43բ. Կանոն Պետրոսի եւ Պօղոսի
օ. Ցնծայ այսօր եկեղեցի.
Որ գերագոյն ընտրելոց.
հ. Որ խոստացար տալ.
ո. Ամոլք հաւատոյ.
տ. Երանելի սուրբ առաքեալք.
մկ. Որ արփիահրաշ.
հբ. Որ անպարագիրն.
45բ. Կանոն Յովհաննու եւ Յակոբայ
օ. Որ էնն յէութեան.
Որ անմարմին ի Հօրէ.
հ. Որ զամենայնն յոչնչէ.
ո. Որդիքն որոտման.
տ. Հոգի իմ կանխէ.
մկ. Որ յանստուերս ի լուսոյն.
47ա. Կանոն համօրէն առաքելոցն
օ. Երանելի սուրբ առաքեալք.
Զորս առեալ ի ծովակէն.
հ. Լակից Բանդ Հօր.
ո. Տէր որ զգթութիւնդ.
տ. Առաքեալք յԱստուծոյ.
տ. Որք ի սկզբանէ պատուեալք.
տ. Ի քէն հայցեմք.
մկ. Աշակերտք Քրիստոսի.
հբ. Ժողովեալ սուրբ առաքեալք.
Լուսաւորք երեւեցան.
49ա. Կանոն Յակոբայ հայրապետին
օ. Յաղթող եւ սուրբ.
Ուրախացան զօրք երկնից.
հ. Սուրբ ես Տէր.
ո. Երկրպագեմք առաջի.
տ. Թագաւոր թագաւորաց.
մկ. Ամոլք հաւատոյ.
50բ. Կանոն սրբոց Քառասնից
օ. Այսօր ընդ անմարմնոցն.
Այսօր զանյաղթելի.
հ. Այսօր տօնելով զյիշատակ.
ո. Հրաշափառ ծագումն.
տ. Այսօր ցնծան դասք.
մկ. Լուսապսակացն տօնիւս.
53ա. Կանոն ապաշխարութեան
76բ. Մանկունք ապաշխարութեան
77բ. Համբարձիք ապաշխարութեան
78բ. Կանոն հանգստեան (ԱԶ–ԴԿ)
91բ. Կանոն յարութեան Ղազարու
օ. Այսօր գոլով ի Բեթանիա.
կենդանութեանց բաշխող.
Յաստուածային ձայնէ.
հ. Աստուածային գոչմամբ.
ո. Որ ի չորեքկերպեան.
տ. Աղբիւր անմահութեան.
մկ. Յիսուս միածին.
ճշ. Որ ի յերկնից բանդ.
93ա. Կանոն գալստեան Տեառն
օ. Որ վերօրհնիս.
Այսօր զանսկիզբն.
հ. Որ զերիս մանկունսն.
մ. Ուրախ լեր յոյժ.
ո. Ուրախ լեր եկեղեցի.
տ. Զքրիստոս թագաւորն որ.
ճշ. Անսկիզբն բանն հօր.
հբ. Այսօր ընդ հրակերպեան.
94բ. Կանոն երկրորդ գալստեան
օ. Թագաւոր գոլով քո.
Յորժամ եկն Յիսուս.
հ. Բարեբանեալ ես Քրիստոս.
մ. Ուրախ լեր մայր լուսոյ.
ո. Զգալուստ քո Քրիստոս.
տ. Ի յարութեան յաւուր.
96ա. Կանոն մեծի երկուշաբաթի
օ. Անեղն ի Հօրէ.
Եկայք որդիք մարդկան.
հ. Որ արարիչդ ես.
ո. Առ ամենեսեան գթած.
տ. Զքեզ օրհնեմք որ.
մկ. Ալէլուիա...
97ա. Կանոն մեծի երեքշաբաթի
օ. Իմաստուն կուսանքն.
Յորժամ յերկնից.
հ. Որ սքանչելիդ ես.
ո. Թագաւոր փառաց.
տ. Որ նստիս ի քրովբէս.
մկ. Ահաւոր ես թագաւոր.
հբ. Շնորհեա մեզ Տէր.
98բ. Կանոն մեծի չորեքշաբաթի
օ. Որ յաթոռ փառաց.
Որ խորհրդեամբ.
հ. Որ խորհրդոց ես.
ո. Զքէն խորհեցան.
տ. Այսօր եկեալ կամաւ.
մկ. Նոր սքանչելիք.
100ա. Կանոն մեծի հինգշաբաթի
օ. Վերաձգողն երկնից.
Աղբիւր լուսոյ.
Որ եսդ ի յերկինս.
Քրիստոս Աստուած որ.
Որ վասն մեր.
Յորմէ սարսեալ.

հ. Լոյսդ ի հայրական.
ո. Արկողդ զլոյս.
տ. Որ անսկիզբն յէութեանդ.
մկ. Այսօր կանգնեցաւ.
102բ. Կանոն մեծի ուրբաթին
օ. Արծաթսիրութեամբ.
Ի գիշերին յորում.
հ. Իջեր յերկնից.
ո. Եկեալդ ի փրկութիւն.
տ. Ով սքանչելի.
մկ. Որ թագաւորդ ես.
հբ. Եկայք հաւատացեալք.
104ա. Կանոն մեծի շաբաթին
օ. Գարգեւատուն ամենեցուն.
կենդանին յաւիտենից.
կուսածին մարմնով.
հ. Զքեզ օրհնեմք.
ո. Որ բաշխողդ ես.
տ. Յովսէփ ճշմարիտ.
մկ. Յովսէփ քեզ.
105բ. Շարականք նաշու Յինանցն
106բ. Կանոն Յարութեան Տեառն
137ա. Կանոն Համբարձման Տեառն
139ա. Կանոն Գալստեան Հոգւոյն սրբոյ
օ. Առաքելոյ աղաւնոյ.
կենդանարար Աստուած.
Երրորդութիւն անբաժանելի.
հ. Զհոգւոյն զգալուստն.
մ. Այսօր նոր ժողովուրդք.
ո. Որ յամենայնի ես.
տ. Որ ի քերովբէական.
տ. Ժողովեալ ընտրելոց.
ճշ. Որ ի հարաւարժ.
141ա. Կանոն Յովհաննու Կարապետին
օ. Զմարգարէ բարձրելոյն.
Որ յորովայնէ ընտրեցար.
հ. Զուարճանայ այսօր.
ո. Ձրագ ճշմարտութեան.
տ. Առաքեալն յԱստուծոյ.
հ. Նախայաւիտեանին բանին.
ո. Կարապետ արքայութեան.
տ. Երկնաքաղաքացին Յովհաննէս.
143ա. (Կանոն Աշխարհամատրան)
144ա. Կանոն Գրիգորի (Լուսաւորչին)
օ. Ով երջանիկ տէր սուրբ.
Ով երանելի տէր սուրբ.
Արմատ ճշմարիտ.
Որ քրիստոսանուէր.
հ. Որ առաքեցեր զսիրելի.
ո. Բարեխօսութեամբ քահանայա-
տ. Առաջնորդ հաւատոյ. [պետին
մկ. Հրաշափառ Աստուած.
ճշ. Հովիւ քաջ բանաւոր.
հբ. Որ կոչեցար յորդեգրութիւն.
146ա. (Կանոն Հռիփսիմեանց)
օ. Անձինք նուիրեալք (Ա–Ի).
հ. Այսօր զանյաղթելի.
ո. Քրիստոս Աստուած.
տ. Պարկեշտ կանայք.
մկ. Ցիշատակ Քրիստոսի.
հբ. Անսկիզբն բանդ.
151բ. (Շարական) Սանդխտոյ
Քեւ պարծի այսօր.
151բ. Կանոն Տապանակին
153ա. Կանոն Վարդավառին
օ. Որ ի լերինն.
Երեւի երբեմն.
հ. Զանճառելի խորհուրդ.
մ. Զանճառելի զլոյս.
ո. Ի թաբոր լերին.
տ. Քրիստոս Աստուած մեր.
տ. Այսօր զխորհուրդ քո.
մկ. Լերինք ցնծացեն.
ճշ. Ուրախացիր պսակ կուսից.
հբ. Այսօր ի լերինն Թաբոր.
155բ. Կանոն Շողակաթին
156բ. Կանոն Նաւակատեաց Խաչին
157բ. Կանոնք Սրբոյ Խաչին (Ա–Է օր)
165բ. Կանոն Վարագայ Խաչին
166բ. Կանոն Գիւտ Խաչին
168ա. Թագաւորք Յարութեան նաշու
169ա. Կանոն Մարգարէից
օ. Որ զաստուածային.
Որ առաքեցեր.
հ. Որ յերկնային.
ո. Որ զծածկեալ խորհուրդ.
տ. Երգս ահեալ մարգարէիցն.
տ. Ճառագայթ անճառ.
մկ. Որ զյառաջագոյն ընտրեալսն.
171ա. Կանոն սրբոց վարդապետացն
հ. Սքանչելագործ Աստուած.
ո. Որ զշնորհս աստուածային.
տ. Անճառելի շնորհօք.
մկ. Նմանեալ Մովսիսի.
172ա. Շարական սրբոց Սուրբիասանց
Ստուգութեամբ տեղեկացեալք.
172ա. Վահանայ. Զարմանալի է.

© National Library of Armenia

172բ. Ղեւոնդեանց. *Երգեմք ձեզ. Պայծառացան.*
174ա. Դաւթի Դունեցւոյն. *Լցեալ.*
174բ. Կիրակոսի. *Ցարմատոց բարեաց.*
175ա. Ատոմանց. *Աղաչեմք զքեզ.*
175ա. Վարդանանց. *Արիացեալք առ.*
175բ. Բարսղի. *Լուսապայծառ.*
176ա. Ոսկեանց. *Որք արժանաւորեցայք.*
176ա. Հայրապետաց. *Ով հրաշալի.*
177ա. Կանոն համօրէն մարտիրոսաց.
195ա. Օրհնութիւնք Ցարութեան (ԱՁ-ԴՁ).

Բաւական է հարեւանցի ակնարկ մը՝ տեսնելու համար շարակնոցին պարզութիւնը, որ գլխաւորաբար կը պարունակէ չորս տէրունական կանոններու խումբեր, միջանկեալ ունենալով սուրբերու կանոններ եւ շարականներ: Առաջին խումբի սուրբերու կանոնները, սկսեալ Անտոն Անապատականէն մինչեւ Քառասուն մանկանց կանոնը, միասին կը կազմեն ամբողջութիւն մը, ունենալով նոյն յօրինուածքը (Օրհնութենէն մինչեւ Մանկունք), ինչ որ կը մատնանշեն հայ եկեղեցւոյ ունեցած յատուկ պաշտամունքը՝ սուրբերու որոշ դասակարգի մը, որոնք պատուուած են յատուկ շարականներով:

Անդրադարձութեան երկրորդ կէտը Շնորհալիի շարականներու բացակայութիւնն է, գոնէ անոնց՝ որոնց հարազատութեան մասին տարակոյս չունինք. այսպէս Վարդանանց Նորահրաշը, Ղեւոնդ Օրհնութիւնէն մինչեւ Տէր յերկնից, Այսօր անճառը, Ժամերգութեան երգերը, այնպէս որ արդարացի կերպով կրնանք տարակուսիլ թէ մի գուցէ շարակնոցը պարունակէ նախաշնորհալեան շարականները միայն, եւ որով այն շարականները՝ որոնք կիսաբերան կը շնորհուին Շնորհալիի, գրուած ըլլան Շնորհալիէ շատ առաջ:

Այս հարցին քննութիւնը սկսելէ առաջ տեսնենք երկրորդ ձեռագիր մըն ալ, որ կու գայ բանալու մեր առջեւ նոր հորիզոն մը, յստակելով շատ մը տարակոյսներ:

Ս. Ղազարի թիւ 97 շարակնոցի պարզ յօրինուածքը ԺԳ. դարու կէսին կ՚անհետանայ: Մեզի հասած են Կիլիկիա եւ Արեւելեան Հայաստան օրինակուած ձեռագիրներու շարք մը, նոր խմբագրութեամբ, ճոխացած նոր շարականներով, որոնք յանկարծ երեւան կ՚ելլեն: Շարակնոցի այս նոր խմբագրութիւնը շուտով կ՚ընդհանրանայ ու կը տարածուի ամէն կողմ, բնականաբար իր ընծայած յօրինուածքին եւ գործածութիւնը դիւրամատչելի ըլլալուն համար. ամբողջապէս մոռացութեան կը մատնուին թիւ 97ի նման շարակնոցներ, որոնք այլեւս անկատար կը նկատուէին, եւ որով անյարմար ծիսական գործածութեան: Մեր նպատակէն դուրս է քննել այս վերջին խմբագրութեան ծագումը եւ ժամանակը, սակայն մասամբ նպաստած կ՚ըլլանք այդ գործին, երբ անդրադառնալու ըլլանք Երեւանի Մատենադարանի թիւ 9838 ձեռագրի մասին, օրինակուած 1193 թուականին, որ կարելի է ըսել թէ կը կազմէ անցքի շղթայ մը թիւ 97 հին խմբագրութեան եւ Կիլիկեան նոր խմբագրութեան շարակնոցներուն միջեւ:

ՍԿԻԶԲ ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ
Մատենադարան Ս. Ղազարու, Ձեռ. թ. 4
Գր. Սեբաստացի (?)
Բն. մեծուրիւն ճախակողմեան՝ 7,5×5

© National Library of Armenia

Երեւանի թիւ 9838 շարակնոցն ալ կը պատկանի հին խմբագրութեան։ Դիտելի եւ յատկանշական է օրինակութեան վայրը, Երուսաղէմ։ Շարակնոցի պարունակած շարականները կարելի է բաժնել երկու տեսակի, այսինքն կրճատ եւ բաց շարականներու։ Կրճատ ըսելով կը հասկնանք անոնք որ օրինակուած են համառօտութեամբ, դնելով միայն բառերուն առաջին դիրերը, զանց ընելով ստէպ բառեր եւ վերջաւորութիւններ։ Մինչ բաց շարականները գրուած են բառ առ բառ, խղճամիտ կէտադրութեամբ եւ խաղագրութեամբ։ Պատճառը թէ ինչո՞ւ շարական մը կրճատ կը գրուէր, Սահակ Վրդ. Ամատունի կու տայ մեզի ճշգրիտ մեկնութիւնը ըսելով. «Թոյլ եւ տկար յիշողութիւն ունեցող ժամասաց դպիրներին մի նշանով հասկացնել, մտաբերել եւ որոճալ տալ իրենց կարդացածը. եթէ ենթադրենք որ նոքա արագ արագ սերտում եւ բերան էին առում մի շարական իրենց տանը եւ մոռանում եկեղեցում»։ Արդ կրնանք եզրակացնել թէ կըրճատ շարական մը ընտանի եւ ծանօթ է դպիրին, եւ որով «այն շարականը հին է, նոր չէ»[4]։

Համեմատութիւն մը ընելով Ս. Ղազարի թիւ 97 եւ Երեւանի թիւ 9838 շարակնոցներուն միջեւ, կը տեսնենք որ Երեւանի ձեռագիրը իր շարադասութեամբ կը հետեւի Ս. Ղազարի օրինակին, ոչինչ ետեւառաջութիւններով, եւ ունի.

Ա. շարականներու շարք մը, գրուած բաց ձեւով, որոնք կը պակսին Ս. Ղազարի օրինակին մէջ, եւ են.

Թղ. 26ա[2]. Կանոն սրբոց Հրեշտակապետացն
օ. Որ յանէից ստեղծեր։ հ. Անսկիզբն Հայր։ ո. Որ ի հրեղէն զօրաց։ տ. Անմահ արքային անարուեստ։ մկ. Երկնաւոր հօտ ընտրեալ։ ճչ. Այսօր ուրախացեալ։

Թղ. 34ա[1]. Այլ կանոն համօրէն առաքելոց
օ. Իմաստութիւն երկնային։ հ. Որ ի հօրէ։ ո. Հայր առաքող։ տ. Այսօր երկնայնոցն։ մկ. Առաքեալք Աստուծոյ. Բարեկամք. Գերագոյն։

Թղ. 79բ[1]. Սրբոյն Գրիգորի այլ կանոն
հ. Որ ի հօրէ առաքեալ։ ո. Որ կոչեցեր զհեռացեալքս։ տ. Այսօր զիմանալի լուսոյն։ մկ. Այսօր ոսնէ եկեղեցի։

Թղ. 81ա[1]. Կանոն որդւոցն Գրիգորի
հ. Որ զլոյս աստուածային։ ո. Որ հրաւիրեցեր զորդիս։ տ. Այսօր ընդ երկնային զուարթունսն։ մկ. Աստուածային հաւատոյ։

Թղ. 88ա[1]. Կանոն երկրորդ աւուր վարդավառի
հ. Ճառագայթ փառաց։ հ. Այսօր զխորհուրդ անճառելի։ ո. Որ զճառագայթս աստուածային։ տ. Ցնծայ այսօր փառօք։ մկ. Օրհնեցէք մանկունք ընդ։

Թղ. 89բ[1]. Կանոն երրորդ աւուր վարդավառի

4. ԱՐԱՐԱՏ, 1894, էջ 87։

© National Library of Armenia

օ. Այսօր որ էն է։ հ. Այսօր զխորհուրդն անճառ։ ո. Որ յանսկիզբն էէն։ տ. Այսօր ընդ հրեշտակս։ մկ. Լերինք ամենայն։

Թղ. 30ա[1]. Շարական Տրդատայ թագաւորի. *Որ զերազոյն քան։*
Թղ. 52բ[2]. Այլ Հարց Գալստեան. *Որ ի քրովբէական աթոռ։*
Թղ. 82ա[2]. Շարական Ներսիսի. *Որ ընտրեցար։*
Թղ. 82բ[1]. Շարական Սահակայ. *Որ յարմատոց։*
Թղ. 101բ[2]. Շարական Եւստրատիոսեանց. *Որ զհուր սիրոյ։*
Թղ. 102ա[2]. Շարական Երկուց բիւրուցն. *Այսօր ընդ անմարմնոցն։*
Թղ. 103ա[2]. Շարական Գրիգորի աստուածաբանի. *Որ լուսով աստուածային։*
Թղ. 103բ[1]. Շարական Յովհաննու ոսկեբերանի. *Որ յանսկիզբն։*
Թղ. 103բ[2]. Շարական Թէոդորոսի. *Որ ընտրեցեր ի սկզբանէ։*
Թղ. 104բ[1]. Շարական Վարդանանց. *Նորահրաշ պսակաւոր։*

Բ. Շարականներ, որոնք Ս. Ղազարի օրինակին մէջ գտնուելով հանդերձ, բաց գրութեամբ ունի Երեւանի օրինակը.

Թղ. 20բ[1]. Կանոն երկրորդ աւուր Փոխման Աստուածածնի։
Թղ. 22բ[1]. Կանոն երրորդ աւուր Փոխման Աստուածածնի։
Թղ. 29ա[1]. Օրհնութիւն Թէոդոսի թագաւորին. *Որ զերկնաւոր թագաւորութեանդ։*
Թղ. 54բ[2]. Օրհնութիւն մեծի երկուշաբաթին. *Անեղն ի Հօրէ ծնեալ։*
Թղ. 56ա[1]. Օրհնութիւն մեծի երեքշաբաթին. *Իմաստուն կուսանքն։*
Թղ. 57ա[2]. Օրհնութիւն մեծի Հոգեբշաբաթին. *Որ յաթոռ փառաց բազմեալ։*
Թղ. 98բ[2]. Օրհնութիւն Մարգարէից. *Որ զաստուածային զօրութիւնդ քո։*
Թղ. 103ա[1]. Շարական Բարսղի. *Լուսապայծառ իմաստիւք։*

Գ. Շարականներ, որոնք կը պակսին Ս. Ղազարի օրինակին մէջ, եւ Երեւանի օրինակը ունի կրճատ գրութեամբ.

Թղ. 105ա[2]. Կանոն սրբոց հայրապետացն
օ. Այսօր սրբոց հայրապետացն։ հ. Որ էիր յառաջ քան։ ո. Աստուածային ճառագայթ։ տ. Հանդիսացեալ ընդ երկնայնոցն։
Թղ. 107բ[2]. Կանոն Յովնանու մարգարէին
հ. Որ զանճառելի ծածկապէս։ ո. Ողորմութեանց բաշխող։ տ. Կանխեալ Յովնանու առաքելով։ Ծագեալ առաւօտ խաղաղութեան։ մկ. Յովնան մարգարէն աղաղակէր։ (Կը պակսին Որ առաքեցեր զՅովնան, եւ Ապաշխարութեամբ ապրեցաւ քաղաքն, շարականները)։

Անցնինք քննելու այս բոլոր շարականները եւ կանոնները մի առ մի, կատարելու համար անոնց վրայ անդրադարձութիւններ, միշտ աչքի առջեւ ունենալով Ս. Ղազարի թիւ 97 եւ Երեւանի թիւ 9838 ձեռագիր շարակնոցները, ինչպէս նաեւ մեզմէ առաջ այս հարցով զբաղող մասնագէտներու տեսութիւնները, որոնցմէ մեծագոյններն են Հ. Գ. Աւետիքեան իր «Բացատրութիւն շարականաց»ով, Սահակ Վրդ. Ամատունի «Հին եւ նոր պարականոն կամ անվաւեր շարականներ» ուսումնասիրութեամբ, ու դեռ վերջերս, տասնեակ տարի մը առաջ լոյս տեսած ուսումնասիրութիւն մը Գրիգոր Յակոբեանէ։

Ա. ՄԱՍ
ԿԱՆՈՆՆԵՐ ՈՒ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ ՈՐՈՆՑ ՀԱՐԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՄՆԱՑ ԱՆՎԻՃԵԼԻ

ԿԱՆՈՆ ՍՐԲՈՑ ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԱՑ

Ներսէս Շնորհալի կաթողիկոսական գահը բարձրանալէ առաջ գրած է Հրեշտակաց ճառը, որու վերջաւորութեան յիշատակարանոտանաւորին մէջ կը կարդանք.

«Զանձին բարեացն ծընող բանիս,
Մի մոռանայք տօնողք վեհիցս,
Զներսէս եղբայր հայրապետիս,
Որոյ անուն տէր Գրիգորիս,
Յորմէ խնդրոյ զիջեալ ըստ իս,
Յարմարեցաւ չինուած ճառիս,
Եւ եղանակք շարականիս,
Առ ի պատիւ մեծի տօնիս»[5]։

Դիտելի է որ արտաքին աղբիւրներն ալ միաբերան կը համաձայնին իրարու. բացի Կիրակոսէ եւ Սարգիս երէցէ, Ներսէս Շնորհալիի կենսագիրը բացայայտ կերպով կը չեշտէ թէ «գրեաց եւ ըզսրբոց հրեշտակապետացն եւ զերկնաւոր զօրացն ճառս..., արար եւ երգս խորհրդականս եւ պատշաճաւորս աւուր տօնի նոցին, եւ աստուածիմաստ շնորհօքն պայծառացոյց զօր յիշատակի նոցին»[6]։ Նոյն այս վկայութիւնը զանազան ձեւերով կը կարդանք նաեւ Յայսմաւուրներու մէջ, եղելութիւն մը որ չ'իրականանար Շնորհալիի գրած միւս շարականներու համար։

Հրեշտակաց կանոնը ձեռագիր տօնացոյցներէ կոչուած է «Նոր»։ Երեւանի թիւ 2092 տօնացոյցի հեղինակը Սարգիս երէց կը գրէ. «Նոյեմբեր Ը. Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի... Հարցն եւ զշարակներն զնորն ասա»։ Ս. Ղազարի 1287ի տօնացոյցը կը նշէ մեզի այն շարականները որ կը գործածուէին «նոր»ը գոյութիւն ունենալէ առաջ. «Սրբոց Հրեշտակապետացն... թէ գիտես զիւրն ասա, եւ թէ ոչ դու զԳԿ. ասա. (հց) Զինուորութիւնք. ո. ԲՁ. Օրհնեսցուք եւ. տ. ԴԿ. Միաստուածութիւն»։

Բոլոր այս մանրամասնութիւնները դուցէ աւելորդ նկատուին հրեշտակաց կանոնին մասին, որու հարազատութեան հարցը տարակոյս չի վերցներ։ Մեր նպատակն է գործածել այս կանոնը իբր կըռկոյս չի վերցներ։ Մեր նպատակն է գործածել այս կանոնը իբր կըռուան մը, ապացուցանելու համար յաջորդ կանոններու հարազատուուան մը, ապացուցանելու համար յաջորդ կանոններու հարազատու-

5. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Բանք չափաւ, Վենետիկ, 1830, էջ 276։
6. Սոփերք Հայկականք ԺԴ., Վենետիկ, 1854, էջ 40։

© National Library of Armenia

թիւնը: Ու մինթէ Շնորհալիի գրած այս կանոնին բացակայութիւնը Ս. Ղազարի թիւ 97 շարակնոցէն, ապացոյց մը չէ՞ ձեռագրին նախնականութեան եւ պարունակած կանոններու հնութեան, ու փոխադարձ Երեւանի 1193 թուականի Շարակնոցին մէջ գտնուիլը այս կանոնին, իր բաց գրութեամբ, նշան մը չէ՞ թէ Շնորհալիի մահէն հաղիւ 20 տարի ետք դեռ նոր մտած էր շարակնոցէն ներս:

ԿԱՆՈՆ ՀԱՄՕՐԷՆ ԱՌԱՔԵԼՈՑՆ

Շարականացոյցները բոլորն ալ միաբերան Շնորհալիի կ'ընծայեն «Եօթանասուն եւ երկու առաքելոցն» կանոնը: Շարակնոցներու հին կարգաւորութեան մէջ նման վերնագրի մը տակ կը գտնենք հետեւեալ պատկերը.

Կանոն համօրէն առաքելոցն
օ. Երանելի սուրբ առաքեալք
Զորս առեալ ի ծովակէն.
հ. Էակից Բանդ Հօր եւ Հոգւոյն.
ո. Տէր որ զգթութիւնդ քո զառատ.
տ. Առաքեալք յԱստուծոյ սիւնք.
Որք ի սկզբանէ պատուեալք եղեն.
մկ. Աշակերտք Քրիստոսի եւ առ ամենայն.
Որ սիրողդ էք արարչին արարածոց.
հբ. Ժողովեալ սուրբ առաքեալքն.
Լուսաւորք երեւեցան երանելի:

Այս է պատկերը Շնորհալիէ առաջ կիրարկուած շարականներուն, որ պահուած է Ս. Ղազարի թիւ 97 շարակնոցին մէջ (թղ. 47ա): 1287ի տօնացոյցը (Ձեռ. թիւ 186) այս կանոնը երգել կու տայ առաքեալներու բոլոր տօներուն, ծանօթ չըլլալով ուրիշ ոչ մէկ կանոնի. «Գչ. Անանիա առաքելոյ, ԺԲ. վարդապետաց... հց. առաք(ելոցն). ԱԶ. Էակից Բանդ». «Եչ. Դիոնիսիոսի եւ Տիմոթէոսի, Տիտոսի... հց. առաքելոց»: Նոյն իսկ «ՀԲ. առաքելոցն» տօնին օրը յատուկ հարց մը չի նշանակեր տարբեր Էակից Բանդ–էն: Ասոր հակառակ Սարգիս Երէց իր տօնացոյցին մէջ կը զանազանէ հինը նորէն, գրելով. «Ծբ. ՀԲ. առաքելոցն, հարց եւ շարակներ զնորերն ասա, եւ թէ ոչ Էակից Բանդ» (Ձեռ. Երեւանի թիւ 1588, թղ. 229ա):

Երեւանի թիւ 9838 շարակնոցը վերոյիշեալ կանոնը իր հնութեան պատճառով կ'օրինակէ կրճատ ձեւով, ապա անմիջապէս ետք, բաց ձեւով գրուած՝ ունի «Այլ շարական համօրէն առաքելոց», որու պատկերը հետեւեալն է.

օ. Իմաստութիւն երկնային իջեալ ի վերուստ.
Որ զօրինակ երկոտասան առաքելոց քոց.
հ. Որ ի հօրէ առաքեցար ի փրկութիւն.
ո. Հայր առաքող միածնին որում.
տ. Այսօր երկնայնոցն վայր իջեալ.
մկ. Առաքեալք Աստուծոյ ընտրեալք:

Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեան առանց տեսած ըլլալու մեր այս ձեռագրական տարբերակները եւ նորութիւնները, շատ լաւ գիտէ թէ կանոնս գրած է Ներսէս Շնորհալի, «որում վկայէ ընտանութիւն ոճոյ բանից եւ բարեյարմարութիւն իմաստիցն»[7]. սակայն հիմնուած Կիրակոս Գանձակեցիի մէկ բացատրութեան վրայ թէ Շնորհալի գրած է նաեւ «Առաքելոց» կանոնը, եւ «Իմաստութիւն երկնային» իր ամբողջ սարքով եւ պարունակութեամբ ուղղուած է աշակերտներուն, հետեւանք կը հանէ թէ «զասացեալն նորա (Կիրակոսի) մարթ է իմանալ եւս ի վերայ շարականին «Երանելի սուրբ առաքեալք հրաւիրեալք»: Սակայն Ս. Ղազարի թիւ 97 եւ Երեւանի թիւ 9838 շարակնոցներու համեմատութենէն կը տեսնուի թէ «Երանելի սուրբ առաքեալք հրաւիրեալք» հին կանոնին Օրհնութիւնն է, եւ կը գտնուի հին խմբագրութեան մէջ, մինչ Կիրակոսի «առաքելոց» բացատրութիւնը պէտք է հասկնալ «Իմաստութիւն երկնային իջեալ ի վերուստ» ամբողջ կանոնին համար, որ իբր նոր օրինակուած է բաց գրութեամբ 1193 թուականի շարակնոցի մէջ:

Սահակ Վրդ. Ամատունի երեք ձեռագիրներու մէջ հանդիպած է «Ժողովեալ սուրբ առաքեալքն» եւ «Լուսաւորք երեւեցան» պարականոն շարականներուն, որոնք ընդօրինակուած ըլլալով շնորհալեան «ՀԲ. աշակերտաց» կանոնէն անմիջապէս ետք, առանց տարակոյսի կը վերագրէ զանոնք Շնորհալիի եւ կը հրատարակէ[8]: Ամատունի չուկը վերագրէ զանոնք Շնորհալիի եւ կը հրատարակէ[8]: Ամատունի չունի բաւարար փաստ, որովհետեւ նոյն այս երկու շարականները կը գտնենք մեր նախաշնորհալեան թիւ 97 շարակնոցին մէջ, նշանակուած իբր Համբարձի: Թողունք որ Շնորհալիի հարազատ շարական մը դժուար է որ մնայ մէկ կամ երկու ձեռագրի մէջ, ու բաժնուելով բուն կանոնէն անցնի պարականոններու շարքին:

ԿԱՆՈՆՔ ԱՂՈՒՀԱՑԻՑ ԿԻՒՐԱԿԷԻՑ

Շարականներու ամբողջական մարմին մըն է, որոնց հարազատութեան մասին տարակոյս չկայ: Շնորհալի հայրապետին յատուկ շնորհքով օծուն շարականներ են, որոնք մեծագոյն ապացոյցն են անշնորհքով օծուն շարականներ են, որոնք մեծագոյն ապացոյցն են անոնց հարազատութեան: Շնորհալիէ առաջ քառասնորդաց կիրակիներուն կը կիրարկուէին Ցինանց կանոններէն, ինչպէս կը վկայէ Ս.

7. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, Բացատրութիւն շարականաց, Վենետիկ, 1814, էջ 145:
8. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, Հին եւ նոր պարականոն կամ անվաւեր շարականներ, Վաղարշապատ, 1911, էջ 30–31:

© National Library of Armenia

Ղազարի թիւ 186 տօնացոյցը. «Բուն բարեկենդանին... հց. ՁԱ. Ընդ երիս մանկունսն: (Բ) Կիրակի յարութեան հց. ԱԿ. Որ յաթոռ փառաց: (Գ) Կիւրակէ յարութեան ՁԲ. Որ գթացար ի սուրբ: (Դ) Կիրակէ յարութեան հց. ՁԳ. Փառաւորեմ: (Ե) Կիրակէ յարութեանն հց. ՁԴ. Որ եկիր կամաւ Հօր ի խաչն: (Զ) Կիրակի յարութեանն ԴԿ. Որ զամենազօր զօրութիւն»:

Աղուհացից իւրաքանչիւր կիրակիի Շնորհալի հայրապետը յատկացուցած է խորհրդածութեան նիւթ մը, առնուած աւետարանէն, եւ անոնց համաձայն շարադրած է շարականները, ճաշու համար ալ նը-շանակելով համապատասխան աւետարանի հատուածը:

Մեր ձեռքը հասած շարակնոցներէն եւ հին տօնացոյցներէն կը տեսնուի թէ Քառասնորդաց կիրակիներու վեց կանոնները, համեմատութեամբ Շնորհալիի գրած միւս շարականներուն ու կանոններուն, շատ ուշ մտած են ձեռագիր շարակնոցներէն ներս: Աւելորդ է խօսինք թիւ 97 շարակնոցի մասին, որ հնագոյն կարգաւորութեան պատկանելուն՝ զուրկ է յիշեալ կանոններէն: Երեւանի 1193ի շարակնոցը, որ սկսած է որդեգրել շնորհալեան ինչ ինչ շարականներ, չունի քառասնորդաց վեց կանոնները: Երուսաղէմի թիւ 1654 շարակնոցը, գրուած 1272ին, ունենալով հանդերձ Վարդանանց Նորահրաշը, յաւելուածին մէջ, նորոգողին կողմէ միայն աւելցուած է «Երգ Բուն Բարեկենդանին առաջի կիւրակէի աղուհացիցն Տեառն Ներսիսի ասացեալ»[9]: Ս. Ղազարի 1287ի ձեռագիր օրինակողը, պէտքը կը զգայ իր տօնացոյց-հարցնացոյցին մէջ առանձին օրինակել Աղուհացից վեց կանոնները, նշան թէ դեռ չէր ընդհանրացած շարակնոցներու մէջ: Մեզի հասած հնագոյն շարակնոցը, ուր քառասնորդաց կիրակիներու կանոնները գրաւած են իրենց աւանդական տեղը կը կրէ 1269 թուականը, գրուած Սիսի մէջ[10]: Ցաջորդաբար կ'ընդհանրանան այս տեսակ ձեռագիրներ, ու ԺԴ. դարէն սկսեալ կը տարածուի նաեւ Արեւելեան Հայաստան:

ԿԱՆՈՆ ՍՐԲՈՑ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՑ

Ալիշան Շնորհալիի շարականներու մասին գրած ատեն, առանց իմնելու մանրամասնութիւններու, կ'ըսէ թէ իրեն են «Ղեւոնդեանց՝ ըստ մասին»[11]: Կիրակոս Գանձակեցիի եւ Սարգիս Երէցի խմբագրութեան մէջ ամբողջովին զանց եղած են Ղեւոնդեանց շարականներու

9. ՆՈՐԱՑՐ ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Ե. հատ., Երուսաղէմ, 1965, էջ 488:
10. Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 446:
11. Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 446:

յիշատակութիւնը: Գրիգոր Տաթեւացիի խմբագրութեան մէջ է որ կը հանդիպինք Ղեւոնդեանց անունին իբր Շնորհալիի շարական:

Ներկայիս Ղեւոնդեանց կանոնը կը պարունակէ հետեւեալ շարականները.

օ. Որ յառաջագոյն սահմանեցեր զփրկութիւն.
Օրհնեմք զքեզ շնորհատու բարեաց.
հ. Որ անդադար փառաբանիս յանմարմնոցն.
ո. Արեգակն արդարութեան ի Հայաստան.
տ. Երկնային հրաւիրակօք կոչեցեալք.
մկ. Անճառելի Բանդ Աստուած որ վասն մեր.
հբ. Պայծառացան այսօր սուրբ եկեղեցիք.
Երգեմք ձեզ երգս զհրեշտակական:

Հին խմբագրութեան պատկանող ձեռագիր շարակնոցները կը ճանչնան միայն զոյգ Համբարձիները, ինչ որ կը նշանակէ անոնց աւելի հին ըլլալը քան ամբողջ կանոնը: Աւետիքեան չի դներ զանազանութիւն, ու բացի «Պայծառացան» Համբարձիէն, մնացածը ամբողջ (նաեւ «Երգեմք»ը) կը շնորհէ Ս. Ներսէսի[12]: Կիրակոս Գանձակեցիի վկայութեան համաձայն, Յովհաննէս Սարկաւագ «արար եւ շարական Ղեւոնդեանցն քաղցր եղանակաւ եւ յարմար բանիւ, որոյ սկիզբն է Պայծառացան այսօր»[13]: Սարգիս Երէց «Անճառելի Բանդ Աստուած» մանկունքը կը բաժնէ կանոնէն ու կ'ընծայէ Յոհան քահանայի մը[14], որու ո՛վ ըլլալը անծանօթ է եւ հաւատալն ալ դժուար, որովհետեւ բաւական է հարեւանցի ակնարկ մը տալ շարականին, տեսնելու համար հոն Շնորհալիի շնորհքն ու գրիչը: Ուստի Շնորհալիի է Ղեւոնդեանց կանոնը, սկսեալ Օրհնութենէն մինչեւ Մանկունքը:

Կանոնին (Օրհնութենէն Մանկունք) բացակայութիւնը 1193 թը-ականի շարակնոցէն, ուրիշ ապացոյց մըն է որ Շնորհալիի շարականները միահամուռ չեն մտած շարակնոցէն ներս, այլ տարբեր ժամանակներու եւ ժամանակի ընթացքին: Ս. Ղազարի երեք շարակնոցներ (թիւ 925, 1487 եւ 2044), գրուած ԺԳ–ԺԴ. դարերուն, դեռ չեն ճանչնար Ղեւոնդեանց կանոնը, ու կը գոհանան զոյգ Համբարձիներով, հաւանաբար գործածելով հին տօնացոյցներու ցուցմունքը, որով, հաւանաբար գործածելով հին տօնացոյցներու ցուցմունքը, որոնք Ղեւոնդեանց տօնին համար կը նշանակեն «հց. հայրապետացն»[15]:

Նոր խմբագրութեան պատկանող շարակնոցները, որոնց հնագոյնները ԺԳ. դարու երկրորդ կէսէն են, ունին կանոնը իր ամբողջական պատկերով:

12. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, անդ, էջ 616:
13. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ, անդ, էջ 113:
14. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, անդ, էջ 165, 170:
15. Ձեռագիր Ս. Ղազարի, թիւ 186, էջ 109:

© National Library of Armenia

ԿԱՆՈՆ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻՆ

ԺԳ. դարու Սարգիս Երէցի շարականներու հեղինակներու ցանկին մէջ կը կարդանք թէ Շնորհալիի են «զսուրբ Գրիգորին զնորերն»: Երեւանի թիւ 2092 տօնացոյցը Ս. Գրիգորի տօներուն համար նշանակած է. «Գշ. Սրբոյն Գրիգորի ելն ի վիրապէն. Հց. զնորն ասա, եւ թէ ոչ Որ առաքեցեր. ի Սահմի տասն» (թղ. 226ա). ապա իր տեղը «Շբ. տօն Սրբոյն Գրիգորի. Հց. Որ առաքեցեր զսիրելի. եւ թէ դիտես՝ զնորն. ի Տրէի ԺԳ» (թղ. 226ա). Ս. Գրիգորի երրորդ տօնին, մուտն ի վիրապն «Շբ. տօն Սրբոյն Գրիգորի, Հց. եւ շարակներն զնորերն ասա, եւ թէ ոչ՝ Որ առաքեցեր. Տրէի տասն» (թղ. 233բ):

Հին կանոնը, որու կ'ակնարկուի, պահուած է թիւ 97 Շարակնոցին մէջ, եւ որու Հարցը «Որ առաքեցեր» իր բովանդակ պատկերով տօնացոյցներէն կը յանձնարարուի երգել Ս. Գրիգորի երեք տօներուն ալ: Իսկ յիշատակուած նորերը, առաջին անգամ օրինակուած կը տեսնենք 1193 թուականի Շարակնոցին մէջ, գրուած բաց ձեւով, որ նշան է անոնց նոր ըլլալուն, մինչ «Որ առաքեցեր»ը հին ըլլալով կը ներկայանայ կրճատ ձեւով: Նոր կոչուած շարականները ժամանակի ընթացքին տեղաւորուած են Քառասնորդաց Ե. շաբաթ օրը, Ս. Գրիգորի վիրապ մտնելու յիշատակին օրը, եւ ունին հետեւեալ պատկերը.

Հ. Որ ի հօրէ առաքեալ արեգակն արդար
ո. Որ կոչեցեր զհեռացեալքս ի հարսանիս.
տ. Այսօր զիմանալի լուսոյն ծագողն.
մկ. Այսօր տօնէ եկեղեցի ուրախութեամբ.

Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեան այս շարականներու հեղինակին մասին խօսած ատեն կը գրէ. «Ոմանք Մովսիսի Խորենացւոյ ասեն արարեալ... սակայն տարակուսելի է... մանաւանդ զի աստանօր եղեալ Հարցն եւ այլ լծորդք իւր զյետին դարուց ոճն առաւել յինքեանս ըերեն քան զԽորենացւոյն. օրինակ ինչ ընծայէ Ներսէսի Շնորհալւոյ»[16]:

Արդարացի է նրբատես Աւետիքեանի անդրադարձութիւնը: Թէ կանոնը գրուած է Ներսէս Շնորհալիէ՝ ունինք հետեւեալ նշանները. նախ որ բացակայ է հին կարգաւորութիւն ունեցող ձեռագիր Շարակնոցներու մէջ (Ձեռ. Ս. Ղազարու թիւ 97, Երուսաղէմ թիւ 1654). Երեւանի 1193 թուականի Շարակնոցը հին կարգաւորութեան հետեւելով հանդերձ՝ իր նոր ձեւով օրինակած շարականներուն մէջ, Հրեշտակաց կանոնին եւ Վարդանանց Նորահրաշին հետ ունի այս «նոր» կանոնը: Ս. Ղազարի ԺԳ. դարու թիւ 677 Տօնացոյցը, որ առանձին

16. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, անդ, էջ 199–200:

խնամքով օրինակած է միայն Քառասնորդաց Կիրակիներու բովանդակ կանոնները եւ ապա ժամասացութեան բոլոր երգերը (Արարչական, Նայեաց սիրով, Այսօր անճառ...), միջանկեալ ունի Ս. Գրիգորի «նոր» կոչուած կանոնը, նշան թէ անոր ալ հեղինակը նոյնն է Քառասնորդաց կիրակիներու եւ ժամերգութեան երգերու հեղինակին հետ: Այս ամէնուն վրայ ուրեմն ճշգրիտ է Սարգիս Երէցի վկայութիւնը թէ «զսուրբ Գրիգորին զնորերն... Տէր Ներսէս կաթուղիկոսն ասաց»:

Սահակ Վրդ. Ամատունի շարականներու մասին կատարած ուսումնասիրութեան մէջ, այս կանոնին մասին խօսած ատեն, այնպէս կը թուի որ առանց բաւարար պատճառի նոյն Շնորհալիի գրիչին կ'ընծայէ այս «նոր» կոչուած կանոնին «նոր» Օրհնութիւն մը ալ, գրելով. «Որպէս Լուսաւորչի Որ ի Հօրէ Հարցը իւր սարօք, այսպէս եւ նրա նոր Օրհնութիւնը, Որ անճառից փառաց, գրել է Ներսէս Շնորհալին, պահելով Օրհնութեան մէջ այն աղը, որ զանգուած են Որ ի Հօրէ իւր սարօք»[17]:

Սակայն զարմանալին այն է որ Սահակ Վրդ.ի տեսած հարիւրաւոր ձեռագիր Շարակնոցներուն մէջ միայն մէկ հատն է որ պահած է այս Օրհնութիւնը. Ս. Ղազարի հարիւրէ աւելի Շարակնոցներէն ոչ մէկը ունի այս նոր Օրհնութիւնը. մինչ ձեռագրական օրէնքներու համաձայն դժուար է որ Օրհնութիւն մը բաժնուի Հարցէն: Եթէ Օրհնութեան հեղինակն ալ Շնորհալի հայրապետն է, անկարելի է որ յաջորդ գրիչները յարգեն ու պատուեն Հարցը իր սարքով, մոռացութեան մատնելով Օրհնութիւնը: Նկատելի է նաեւ որ Յովհաննէս Երզնկացիի «Այսօր զուարճացեալ» շարականը իր բոլոր երկարութեամբ (Ա–Ֆ) կը թափառի ամէն Շարակնոցի մէջ առանց հաստատուն տեղ մը ունենալու, բայց որովհետեւ սիրելի է Հայուն Գրիգոր Լուսաւորչի ամէն մասունք, պահած են շարականը ձեռագրերու մէջ, ստէպ յաւելուածներու մէջ, դուցէ առանց իսկ գործիրներու մէջ, ստէպ յաւելուածներու մէջ, դուցէ առանց իսկ գործիրներու մէջ, ծածելու, գոնէ մինչեւ ժամանակ մը:

Ուստի դժուար է «Որ անճառից փառաց» պարականոն Օրհնութիւնը գրուած ըլլայ Շնորհալի հայրապետէն:

* * *

Երեւանի 1193 թուականի պարունակած նոր շարականները, առնիթ կու տան մեզի կատարելու նորանոր անդրադարձութիւններ ալ: Տարակոյս չունինք այլեւս թէ ձեռագիրը կը պարունակէ հարազատ կերպով Շնորհալեան շարականներ (Հրեշտակապետաց, Վարդանանց,

17. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, անդ, էջ 77:

© National Library of Armenia

Գրիգորի Լուսաւորչին), եւ որովհետեւ Ս. Լուսաւորչի կանոնին կը յաջորդեն ուրիշ կանոն մը եւ զոյգ շարականներ, կարելի է արդարացի կերպով ենթադրել թէ անոնք ալ գրուած ըլլան նոյն ինքն Շնորհալիէ:

Երեւանի Շարակնոցը ունի հետեւեալ նոր շարականները իրարու ետեւէ.

Թղ. 79բ¹. Սրբոյն Գրիգորի այլ շարական.
Հ. Որ ի Հօրէ. եւն.
Թղ. 81ա¹. Որդւոց եւ թոռանց սրբոյն Գրիգորի.
Հ. Որ զլոյս աստուածային.
ո. Որ հրաւիրեցեր զորդիս.
տ. Այսօր ընդ երկնային զուարթունսն.
մկ. Աստուածային հաւատոյ հարցն.
Թղ. 82ա². Շարական Ներսիսի հայրապետի.
Որ ընտրեցար յԱստուծոյ հովիւ.
Թղ. 82բ¹. Շարական սրբոյն Սահակայ.
Որ յարմատոց հարցն սրբոց:

Գրաւոր աւանդութիւնը, այսինքն շարականներու ցանկերը Որդւոց եւ Թոռանց կանոնը կ'ընծայէ Ս. Ներսէս Լամբրոնացիի: Նկատելի է սակայն որ 1193ին, Ներսէս Լամբրոնացիի կենդանութեան, Երուսաղէմ օրինակուած ձեռագրի մէջ, Շնորհալիի շարականներու կողքին, դժուար է որ տեղ գրաւէ: Գուցէ աւելի տրամաբանական թուի Թոռանց ամբողջ կանոնը ընծայել անոր՝ որ շարադրած է Ս. Գրիգորի կանոնը, ինչպէս նուազ տրամաբանական կը թուի Զատկի եւ Նոր կիրակիի կանոնները գրող անձին ընծայել Թոռանց պատկերը: Նկատած որ վերեւ յիշուած զոյգ կանոնները եւ զոյգ սուրբերու շարականները կը պակսին հին խմբագրութեան պատկանող թիւ 97 ձեռագրին մէջ, ու յանկարծ միասին կը յայտնուին 1193 թուականի Շարականոցին մէջ, ոչ թէ կրճատ այլ բաց ձեւով, կ'ուզենք հաստատել թէ բոլորն ալ գրուած են Շնորհալիի յատուկ օծութեամբ եւ դրոշմով:

Այս եզրակացութեան կը հասնինք հիմնուելով ոչ թէ միայն ձեռագրին, այլ նաեւ անոնց ներքին կապակցութեան վրայ. անոնք բոլորն ալ սերտօրէն զօդուած են իրարու, ըլլա՛յ դաղափարներով, ըլլա՛յ բառերով ու ասացուածքներով: Դիտելի է որ Լուսաւորչի կանոնը գրուած ըլլալով սուրբին վերապ մտնելուն յիշատակով, շարականները ունին յիշատակը փառաբանելու բնոյթը, այսինքն անոնցմէ ոչ մէկը ուղղուած է Ս. Գրիգորի, այլ Աստուծոյ, եւ կամ յորդոր մըն են հաւատացեալներու. մինչ Թոռանց կանոնը ու յաջորդ երկու սուրբերու շարականները աղօթքներ են ուղղուած սուրբերուն: Ահա այս կէտը ստեղծած է որոշ զանազանութիւններ երկու կանոններուն մէջ: Ասով հանդերձ երկու կանոններուն միջեւ բազմաթիւ են նմանութիւնները, որոնցմէ ուշադրութիւն դրաւող առաջին կէտը լոյսի եւ խաւարի դաղափարներն են.

ԿԱՆՈՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ	ԿԱՆՈՆ ՈՐԴՒՈՑ ԵՒ ԹՈՌԱՆՑ
1. Ծագեցեր ընդ տիեզերս զլոյս քո (հ. 1)	1. Զլոյս աստուածային... ծագեցեր եւ ի խաւարէ կռապաշտութեան վերածեր (հ. 1)
2. Զխաւարն անգիտութեան... հալածեցեր լուսափայլ բանիւ սրբոյն Գրիգորի (հ. 3)	2. Արփիափայլ ճառագայթիւք լուսազարդեալ (հ. 2)
3. Օրհնեցէք զլոյսն անսկիզբն (հ. 5)	3. Լուսաւորեցեր զեկեղեցիս... լուսով քո Քրիստոս (ո. 2)
4. Լուսաւորեալք իմաստութեամբ ի ձեռըն սուրբ Լուսաւորչին գովեցէք զլոյսն (հ. 6)	4. Զարդարեալ նորացուցեր պայծառ ծագմամբ (ո. 2)
5. Զիմանալի լուսոյն ծագողն ի խաւարի նստելոցս (տ. 1)	5. Ծագեցաւ քեզ ընդհանուր լոյս (մկ. 1)
6. Ցորդիս լուսոյ նովաւ ծնեալք (տ. 2)	6. Ի Հօրէն լուսոյ բղխեալ (մկ. 2)
7. Լուսաւորեալ պայծառացաւ (մկ. 1)	
8. Ցնծան նորածնեալ որդիք լուսոյ (մկ. 2)	

Երկրորդ ուշադրութիւն դրաւող կէտը իմաստներու նոյնութիւնն է. այսպէս.

ԿԱՆՈՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ	ԿԱՆՈՆ ՈՐԴՒՈՑ ԵՒ ԹՈՌԱՆՑ
1. Որ զխաւարն անգիտութեան հիւսիսականաց հալածեցեր լուսափայլ բանիւ սրբոյն Գրիգորի (հ. 3)	1. Որ զլոյսն աստուածային քո գիտութեան հիւսիսական ազանց ծագեցեր, եւ ի խաւարէ կռապաշտութեան վերածեր զմեզ ի ձեռն սուրբ Լուսաւորչին (հ. 1)
2. Այսօր երկնաւոր պատարագին կատարող քահանայութիւն ի ձեռն սուրբ քահանայապետին (հ. 7) Այսօր քահանայք... երկնայնոց քահանայութեանցն հաղորդեալք (մկ. 3)	2. Այսօր երկնաւոր քահանայութեանն հաղորդ քահանայք սուրբ եկեղեցւոյ, ընդ քահանայապետս աստուածային օրինօք պատուեալս (տ. 3)
3. Այսօր տօնէ եկեղեցի ուրախութեամբ զյիշատակ սրբոյն Գրիգորի (մկ. 1)	3. Այսօր... տօնելով զյիշատակ սուրբ հայրապետաց շառաւիղաց սրբոյն Գրիգորի (տ. 1)
4. Այսօր... որդւոց Թորգոմայ (տ. 2)	4. Այսօր որդիք Թորգոմայ (տ. 2)

Երրորդ՝ յատկանշական ու դիտելի են երկու կանոններուն մէջ միեւնոյն բառերու գործածութիւնը. այսպէս.

© National Library of Armenia

Երկնային... երկինք

1. Երկնային պատարագին կատարող (հ. 7)	1. Փոխեցան յերկնից արքայութիւնդ (ո. 3)
2. Բարձրացուցեր զմեզ ի յերկինս (ո.3)	2. Ընդ երկնային զուարթունսն (տ. 1)
3. Ընդ փեսային երկնաւորի (մկ. 2)	3. Օրհնեցէք զՀայրն երկնաւոր (տ. 1)
4. Երկնայնոց... հաղորդեալք (մկ. 3)	4. Երկնաւոր քահանայութեանն հաղորդ (տ. 3)
5. (Հրաւիրեցան ի հարսանիսն անապական մկ. 2)	5. Երկնայնոցն ի յերկրի հաղորդ (մկ. 5)
6. Երդէ... փառք ի բարձունս Աստուծոյ (տ. 4)	6. Երգելով զփառս ի բարձունս (տ. 3)

Հայաստանեայց

1. Առաքեցեր Հայաստանեայց զսուրբ Գրիգոր (հ. 2)	1. Վերստին զարդարեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայց (հ. 2)
2. Այսօր ժողովուրդք Հայաստանեայց (հ. 4)	2. Լուսաւորեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայց (ո. 2)
3. Զաստուածային բանին պատմող ի Հայաստան աշխարհի (տ. 3)	3. Ընդ երկնային զուարթունսն ժողովուրդք Հայաստանեայց (տ. 1)
	4. Ծագեցաւ քեւ ընդհանուր լոյս Հայաստանեայց (մկ. 1)

Նոր, նորոգող, նորացուցանեմ, նորածնեալ

1. Նորածնեալք աւազանաւն (հ. 6)	1. Զնորս զարդարեաց... զնորոգող բընութեանս (հ. 5)
2. Ցորդիս լուսոյ նովաւ ծնեալք (տ. 2)	2. Զարդարեալ նորացուցեր (ո. 2)
3. Ցնծան նորածնեալ որդիք (մկ. 2)	3. Ծնեալք աւազանաւն (տ. 2)

Եկեղեցի

1. Այսօր երդէ եկեղեցի (տ. 4)	1. Զեկեղեցիս Հայաստանեայց (հ. 2, ո. 2)
2. Այսօր տօնէ եկեղեցի (մկ. 1)	2. Եկեղեցիք հեթանոսաց (հ. 5)
	3. Քահանայք սուրբ եկեղեցւոյ (տ. 3)

Ի յիշատակի

1. Ցիշատակի Լուսաւորչին (տ. 4)	1. Ի յիշատակի քահանայապետացս (հ. 6)
2. Ցիշատակաւ սուրբ Լուսաւորչին (մկ. 2)	2. Զյիշատակ սուրբ հայրապետացն (տ. 1)
	3. Ի յիշատակի հարցն սրբոց (տ. 2)

Ի ձեռն

1. Ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի (հ. 5, ո. 1)	1. Ի ձեռն սուրբ Լուսաւորչին (հ. 1)
2. Ի ձեռն սուրբ Լուսաւորչին (հ. 6)	2. Ի ձեռն սուրբ հայրապետաց (ո. 1)
3. Ի ձեռն սուրբ քահանայապետին (հ. 7)	

Բոլոր այս մանրամասնութիւնները, նմանութիւնները, հոգեբանութիւն մը ցոյց կու տան. արդեօք պէ՞տք է փրկենք դրաւոր աւան-

դութիւնը՝ ըսելով թէ Թոռանց կանոնը Լամբրոնացիին է, որ շարադրած է հետեւողութեամբ Շնորհալիի գրածներուն. միթէ նուաստացուցիչ չէ՞ Լամբրոնացիի մը համար. եւ եթէ ինքնագիր է, ինչո՞ւ աննման է զատկական եւ նոր կիրակիի կանոններուն՝ որոնք բոլորովին տարբեր բնոյթ ունին: Անգամ մը եւս կ'ուզենք հաստատել թէ 1193 թուականի ձեռագիր Շարակնոցը կամայական կերպով չէ որ իրարու ետեւէ բաց կերպով օրինակած է այս կանոններն ու յաջորդ զոյգ շարականները. միեւնոյն գրիչին պատկանելու փաստն է այդ, զոր ամրացնելու համար կ'անցնինք տեսնելու ներքին նմանութիւնները Ս. Ներսէս եւ Ս. Սահակ հայրապետներու շարականներուն՝ Լուսաւորչի եւ Թոռանց կանոններուն հետ:

ՇԱՐԱԿԱՆ Ս. ՆԵՐՍԷՍԻ	ԿԱՆՈՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ, ԹՈՌԱՆՑ, ՇԱՐԱԿԱՆ ՍԱՀԱԿԻ
1. Որ ընտրեցար յԱստուծոյ հովիւ բանաւոր հօտի (1)	1. Բանաւոր հօտին Քրիստոսի ընտրեալ հովիւ քաջ (Թռ. մկ. 2)
2. Որ յարմատոց բղխեալ բարեաց (2)	2. Որ յարմատոց հարցն սրբոց (Սհկ. 1)
3. Լուսաւորեցեր իմաստութեամբ զեկեղեցիս Հայաստանեայց ըստ սրբոյ հօր Լուսաւորչին (2)	3. Որ վերստին զարդարեցեր զեկեղեցիս Հայաստանեայց (Թռ. հ. 2), ի ձեռն սուրբ Լուսաւորչին (Գր. հ. 6)
4. Ցանդիմանելով զթագաւորն (3)	4. Ցանդիմանելով զրոնութիւն թագաւորաց (Թռ. հ. 3) Ցանդիմանելով զթագաւորն (Թռ. մկ. 3)
5. Ի վերայ պատուիրանաց զբաժակ մահու արբեալ (3)	5. Ի վերայ աստուածային օրինաց նահատակեցան (Թռ. հ. 3)
6. Տէր սուրբ Ներսէս (1, 2, 3)	6. Տէր սուրբ Յուսիկ (Թռ. մկ. 3)

ՇԱՐԱԿԱՆ Ս. ՍԱՀԱԿԱՑ	ԿԱՆՈՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ, ԹՈՌԱՆՑ, ՇԱՐԱԿԱՆ ՆԵՐՍԷՍԻ
1. Որ յարմատոց հարցն սրբոց (1)	1. Աստուածային հաւատոյ հարցն սրբոց (Թռ. մկ. 1)
2. ԶԻսահակ սուրբ հայրապետն (1)	2. ԶԳրիգորիոս սուրբ հայրապետն (Գր. մկ. 1)
3. Որ զխաւարն անգիտութեան Հայաստանեայցս լուծեր, զիմաստութեան ծագեալ զլոյս սովաւ որդւոց Թորգոմայ (2)	3. Որ զխաւարն անգիտութեան հիւսիսականացս հալածեցեր (Գր. հ. 3) Լուսաւորեալք իմաստութեամբ (Գր. հ. 6) Որդւոց Թորգոմայ (Գր. տ. 2) Որ զլոյս աստուածային քո գիտութեան հիւսիսական ազանց ծագեցեր (Թռ. հ. 1)
4. Ցիշատակի սորա ընկալ (Տէր) զտոնողացս աղաչանս (3)	4. Տօնելով զյիշատակ սուրբ հայրապետաց... օրհնեցէք զՀայրն (Թռ. տ. 1)

© National Library of Armenia

Այսքանը ահա բաւարար կը համարինք ճշտելու համար Ս. Ներսէսի եւ Ս. Սահակի շարականներու հեղինակը, յանձին Ս. Ներսէս Շնորհալիի, որ չգոհանալով պատուել Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը եւ անոր որդիներն ու թոռները, ուզած է ցոյց տալ իր համակրանքն ու սէրը իրեն հոմանուն սուրբին եւ պաշտպանին, ինչպէս նաեւ Հայոց մեծ հայրապետ Ս. Սահակին: Դիտելի է որ Աւետիքեան իր Բացատրութիւն շարականաց–ին մէջ զանց ըրած է խօսիլ Ս. Սահակի շարականին մասին, իսկ Ս. Ներսէսի շարականը, որովհետեւ կը ներկայանայ իր ամբողջ կանոնով, զանազանութիւն չի դներ հեղինակներու, այլ միահամուռ կ'ընծայէ միեւնոյն գրիչին, Յովհաննէս Երզնկացիի[18]:

ԿԱՆՈՆ ՍՐԲՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ

Թէեւ Կիրակոս Գանձակեցի կը լռէ նկատմամբ Հայրապետաց կանոնի հեղինակին, սակայն Սարգիս Երէց բացայայտ կերպով Ն. Շնորհալիի կ'ընծայէ այս կանոնն ալ: Հ. Գ. Աւետիքեան «ասեն ապրբեալ Մովսիսի Խորենացւոյ, ի յիշատակի երից տիեզերական ժողովոց, որք եղեալ էին մինչեւ ի ժամանակ Խորենացւոյն...: Բայց օրինակ ինչ Ներսիսի Շնորհալւոյ ընծայէ զայս շարական»[19]: Հայրապետաց կանոնը ունի հետեւեալ պատկերը.

օ. Այսօր սրբոց հայրապետացն.
ժողովեալ սուրբ հայրապետքն.
հ. Որ էիր յառաջ քան զյաւիտեանս.
ո. Աստուածային ճառագայթ որ ի Հօրէ
տ. Հանդիսացեալ ընդ երկնայնոցն.
մկ. Ով հրաշալի նախահարք միշտ:

Զեռագիրներու համեմատութենէն որոշ կը տեսնուի որ օրուան պատկերը եւ Մանկունքի հեղինակները չեն կրնար նոյն անձը ըլլալ, որու ապացոյցներէն մէկն է նաեւ շարականներու միջեւ եղած լեզուական եւ բառական տարբերութիւնները: Շարականներու հին խմբագրութեան մէջ (Ձեռ. թիւ 97) դեռ գոյութիւն չունի հայրապետաց «կանոն»ը, այլ միայն «Ով հրաշալի» Մանկունքը: 1287ի Ս. Ղազարի տօնացոյցը սուրբ հայրերու իւրաքանչիւր տօնին կը յանձնարարէ «հց. ԴՁ. Հայրապետացն. Սքանչելագործ». նոյնը կը կրկնէ նաեւ Եփեսոսի սուրբ ժողովի տօնին «Շբ. Եփեսոսի. Հց. հայրապետացն ասա», նշան է թէ տօնացոյցը գործածուած շրջանին դեռ անծանօթ էր հայրապետաց յատուկ կանոն մը: Ասոր քով, նոյն տօնացոյցը կը ճանչնայ ԴՁ. «Ով հրաշալի նախահարք» շարականը, եւ Եփեսոսի

18. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, անդ, էջ 433:
19. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, անդ, էջ 568:

ժողովի տօնին կը յանձնարարէ երգել զայն: Սարգիս Երէցի շարակնոցը, որ ունի ամբողջ կանոնը, ընդօրինակած է բաց գրութեամբ, բացի Մանկունք «Ով հրաշալի»էն, որու կրճատ ձեւը կը մատնանշէ անոր հնութիւնը, կամ լաւ եւս հեղինակի տարբերութիւնը եւ հնութիւնը, որովհետեւ անկարելի է որ նոյն հեղինակին գործը յայտնուի այլազան ձեւերով:

Հետաքրքրական է տեսնել Երեւանի 1193 թուականի ծանօթ շարակնոցի բերած նորութիւնը, ուր բովանդակ կանոնը կը ներկայանայ կրճատ գրութեամբ, եւ որով տարակոյս մը կ'արթնցնէ թէ մի՛ դուցէ հին ըլլայ անոր գոյութիւնը: Սարգիս Երէցի եւ 1193ի շարակնոցի ցոյց տուած նշանները անհաշտ են իրարու. Սարգիս Երէց կը գրէ. «Շբ. Կոստանդնուպալսոյ սուրբ ժողովոյն ՃԾ. հայրապետացն, Օրհնութիւն, Հարցն եւ զամէն զնորն ասա, եւ թէ ոչ՝ Ակ. Սուրբ Աստուած արարիչ»: Նոր կը կոչէ հայրապետաց կանոնը, եւ անոր համաձայն ալ բաց կ'օրինակէ ամբողջ կանոնը, բացի Մանկունքէն, որու ակնարկեցինք քիչ առաջ: Եթէ նոր է կանոնը, ի՞նչպէս մեկնել 1193ի կրճատ գրութիւնը:

Պէտք է իբր եզական երեւոյթ մը համարինք 1193 թուականի շարակնոցի եղելութիւնը: Դիտելի է կանոնին գրաւած տեղը ձեռագրին մէջ, այսինքն բոլորովին եզական տեղ մը, սուրբերու «շարական»ներուն վերջաւորութեան, ուր յանկարծակի «կանոն»ի մը յայտնութիւնը՝ ցոյց կու տայ անոր անբնական տեղ մը գրաւելը, անոր նորութիւն ըլլալը. իսկ եթէ հինէն ի վեր գոյութիւն ունէր ամբողջ «կանոն»ը, պէտք էր գրաւել սուրբերու «կանոն»ներու շարքին, եւ ոչ թէ իբր յաւելուած մը յանկարծ յայտնուէր Մանկունքներու մէջ: Արդ այս ալ ապացոյց մը կրնայ ըլլալ անոր «նոր» ըլլալուն, հակառակ որ կը յայտնուի կրճատ գրութեամբ, որովհետեւ եթէ իրապէս «հին» կանոն մը ըլլար, պէտք չէր անծանօթ մնալ թիւ 97 շարակնոցին, ու 1287ի տօնացոյցն ալ պէտք պիտի չզգար հայրապետաց տօնին նշել տարբեր Հարց մը քան օրուան պատկերը: Եւ որովհետեւ շարականացոյցերն ալ կը շեշտեն թէ «զհայրապետացն... Տէր Ներսէս կաթողիկոս Կլայեցին ասաց», ուստի կ'ուզենք հաստատել թէ իրապէս Հայրապետաց կանոնը, բացի Մանկունքէն, գրուած է Շնորհալիէ:

Ամբողջ կանոնը ուղղուած է առաջին երեք տիեզերական ժողովի մասնակցող հայրապետներուն, եւ որով շարականներու իմաստն ալ դաւանաբանական բնոյթ մը ունին, «հաստատեցին զհիմունս հաւատոյ», «զիանն ի սկզբանէ քարոզեցին... յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնունդ անճառ», եւն. որով նիւթին պահանջը թոյլ չի տար որ կանոնս լիուլի կերպով համեմատուի Շնորհալիի գրած միւս կանոններուն հետ, աւելի եւս հաստատուելու համար թէ Շնորհալին է

© National Library of Armenia

հեղինակը կանոնիս. ասով հանդերձ կան անցողակի բացատրութիւններ, որոնք օգտակար կրնան ըլլալ բանասէր անձի մը, այսպէս.

ԿԱՆՈՆ ՀԱՑՐԱՊԵՏԱՑ

Որք զինու Հոգւոյն սրբոյ արիաբար պատերազմեալք (օ. 5)
Վառեցար զինու Հոգւոյն արիաբար ընդդէմ մահու (Նորահրաչ 1)
Եւ զհաւատս ճշմարիտս սուրբ Երրորդութեանն ընդհանուր քարոզեցին յեկեղեցիս ուղղափառաց (օ. 6)
Որ զհամադոյ բնութիւն միասնական Երրորդութեանն յայտնեցեր եկեղեցւոյ խոստովանել միութիւն (Գր. աստուածաբան 2).
Ընդ երկնայնոցն այսօր տօնեմք զյիշատակ սուրբ հայրապետացն (տ. 1)
Ընդ երկնային զուարթունսն... տօնելով զյիշատակ սուրբ հայրապետաց (Թոռանց. տ. 1)

Այսքան է մեր ծանօթութիւնը Հայրապետաց կանոնին մասին:

ԿԱՆՈՆ ՄԱՐԳԱՐԷԻՑ

Շարակնոցներու վերջնական խմբագրութեան պատկանող ԺԳ. դարու հնագոյն օրինակներու մէջ կը գտնենք երկու կանոն մարգարէից, օրինակուած իրարու ետեւէ, հետեւեալ կերպով.

օ. Որ զաստուածային զօրութիւնդ.
Որ առաքեցեր նախընթաց.
հ. Որ ընդ հողեղէն բնութեան.
ո. Որ աւետաւոր քում գալստեանդ.
տ. Այսօր ժողովուրդք որք.
մկ. Այսօր ցնծայ զուարճացեալ.
հ. Որ յերկնային զինուորութեանցդ.
ո. Որ զծածկեալ խորհուրդ.
տ. Երգս առեալ մարգարէիցն.
մկ. Որ զյառաջագոյն ընտրեալսն.
ճշ. Ճառագայթ անճառ լուսոյն.

Միայն Գրիգոր Տաթեւացի է որ կը վկայէ «զմարգարէից ԴԶ. Հարցն... մեծն Ներսէս է ասացեալ Կլայեցին»: Ձեռագիր շարակնոցներու մէջ հետեւեալ կերպով կը ներկայանան կանոնները.

Թիւ 97 հնագոյն շարակնոցը ունի առաջին Օրհնութիւնը (վեց տուն), որու կը յաջորդէ երկրորդ Հարցը (Որ յերկնային զինուորութեանցդ) իր սարքով:

1193ի օրինակը կը կրկնէ Թիւ 97ի պարունակութիւնը, կրճատ գրութեամբ, բացի Օրհնութենէն, որ բաց ձեւով է:

Սարգիս Երէցի շարակնոցը (Երեւան Թիւ 2092) կրճատ կ'օրինակէ երկրորդ Հարցը, իր սարքով, որու կը յաջորդեն նոր շարականները «Որ զաստուածային զօրութիւնդ» իր սարքով, բաց գրութեամբ:

ԺԳ. դարու խմբագրուած շարակնոցները, ու այնուհետեւ բոլոր ձեռագիրներու պատկերը դրինք վերեւ:

Արդ այս ամէնէն որոշ կը տեսնուի թէ «Որ ընդ հողեղէն բնութեան» Հարցը իր սարքով նոր է համեմատութեամբ հինին, եւ Տաթեւացիէ ընծայուած է Ներսէս Շնորհալիի. թէ «Որ զաստուածային զօրութիւնդ» Օրհնութիւնն ալ յօրինած ըլլայ նոյն հայրապետը, կը տարակուսինք, հակառակ 1193 թուականին շարակնոցի. թիւ 97 ձեռագիրը կը ճանչնայ զայն, ինչ որ մեծագոյն նշանն է անոր հնութեան, թողունք որ ոչ մէկ արտաքին աղբիւր՝ Օրհնութիւնը կ'ընծայէ Շնորհալիի:

ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԻ «ՆՈՐ» ՀԱՐՑԸ

Ծաղկազարդի կանոնը կ'ընծայուի Ս. Սահակի, որու Հարցը կը սկսի «Որ զերիս մանկունսն» բառերով: Սարգիս Երէցի տօնացոյցը կը գրէ. «Կիրակի օրն Ծառազարդար, որ է գալուստ Տեառն յԵրուսաղէմ, շարակներն իւրն, հարցն նորն, եթէ ոչ (գիտես)՝ Որ զերիս մանկունսն»: Ստոյգ կերպով գիտենք որ նոր կոչուած Հարցը «Որ ի քրովբէական աթոռ» ներկայիս կիրարկուածն է, շարադրուած Շնորհալիէ, որու իբր ապացոյց ունինք ոչ միայն շարականներու հեղինակներու միաբերան աւանդութիւնը, այլ նաեւ Ս. Ղազարի ԺԳ. դարու թիւ 677 տօնացոյցը, որ մեծ խնամքով ընդօրինակած է Շնորհալիի զանազան շարականները (Աղուհացից վեց կիրակիներու կանոնները, Գր. Լուսաւորչի կանոնը, ժամասացութեան բոլոր երգեցողները), որոնց միջանկեալ տեղ գրաւած է «Ծաղկազարդարին» վերնագրով «Որ ի քրովբէական» Հարցը (էջ 222):

Զենք գիտեր թէ ինչո՞ւ Շնորհալի զգացած է կարիքը շարադրելու Ծաղկազարդի նոր Հարց մը. եղելութիւնը այս է որ նոր Հարցը մը-տած է շարակնոցներէն ներս, եւ ժամանակի ընթացքին մոռացութեան մատնած է հին Հարցը: Այսպէս թիւ 97 ձեռագիրը չի ճանչնար նոր Հարցը. Երեւանի 1193ի օրինակը հին Հարցը կ'օրինակէ կրճատ ձեւով, եւ հուսկ բաց գրութեամբ նոր Հարցը, կարծէք չեշտելու համար թէ այս շարականն ալ Շնորհալիի միւս շարականներուն հետ դեռ նոր տեղ գրաւած է ձեռագրին մէջ: ԺԳ. դարու Սարգիս Երէցի տօնացոյցին մէջ տեսանք որ կը յանձնարարուի երգել «Նորն» եւ եթէ դպիրը անծանօթ է անոր եղանակին՝ հինը:

Մինչեւ ԺԴ–ԺԵ. դարերու ձեռագիր շարակնոցները հաւատարիմ կերպով կ'ընդօրինակեն երկու Հարցերն ալ, նորը զետեղելով կանոնին մէջ, հինը փոխադրելով կանոնէն ետք: Յատկանշական է 1464ին օրինակուած Ս. Ղազարի շարակնոցը, որ ընդօրինակած է հին Հարցը առանց խազադրելու, խազերու տեղերը ձգելով դատարկ, նը-շան՝ որ անծանօթ էր եղանակը ու գործնականին մէջ դադրած կիրարկութենէ: Եւ իրապէս ԺԵ–ԺԶ. դարէն սկսեալ ամբողջովին մոռացուեցաւ:

© National Library of Armenia

ռացութեան կը մատնուի հինը եւ չ'օրինակուիր ձեռագիրներուն մէջ, այնպէս որ Ամատունի հրատարակած է զայն իբր պարականոն շարական[20]:

ՍՈՒՐԲԵՐՈՒ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Թէ՛ Կիրակոս Գանձակեցի եւ թէ միւս շարականացոյցները համաձայն են որ Շնորհալի դրած ըլլայ «եւ այլ բաղում շարականս», «եւ Մանկտիք բաղում շարակներ», առանց նշանակելու թէ որո՛նք են այդ շարականները: Հ. Գ. Աւետիքեան կը կատարէ որոշ բաժանում մը դրելով. «ըստ առաւելագոյն մասին ասեն արարեալ Պետրոսի Գետադարձի... : Բայց օրինակ ինչ ընծայէ Շնորհալւոյն Ներսիսի ըղ-Մանկունքն Ոսկեբերանի, Բարսղի, Եփրեմի, Գրիգորի Աստուածաբանի, Եւստաթիոսեանց, Երկուց Բիւրուց, Ոսկեանց եւ Ատոմեանց»[21]: *Տեսնենք ձեռագիրներու բերած նորութիւնը, որոնք կըրնան օգնել մեզի նոր անդրադարձութիւններ կատարելու:*

Ձեռագիր շարակնոցներու մէջ սուրբերու (Մանկունք) շարականները կը գտնուին ձեռագրին վերջաւորութեան, որոնց կը յաջորդեն Մարտիրոսաց կանոնները (ԱՁ–ԴԿ) եւ Յարութեան Աւագ Օրհնութիւնները: Ահա սուրբերու շարականներուն կարգը, նախ Ս. Ղազարի թիւ 97ի եւ երկրորդ Երեւանի 1193ի շարակնոցի մէջ.

ՁԵՌ. Ս. ՂԱԶԱՐԻ, ԹԻՒ 97	ՁԵՌ. ԵՐԵՒԱՆԻ, ԹԻՒ 9838 (գր. 1193)
Շրկ. Սուրիասանց. *Ստուգութեամբ.*	Շրկ. Սուրիասանց. *Ստուգութեամբ.*
Շրկ. Վահանայ Գողթնացւոյն. *Զարմանալի.*	Շրկ. Վահանայ Գողթնացւոյն. *Զարմանալի.*
Շրկ. Ղեւոնդեանց. *Գայծառացան այսօր. Երգեմք ձեզ.*	Շրկ. Ղեւոնդեանց. *Գայծառացան այսօր. Երգեմք ձեզ.*
Շրկ. Դաւթի Դունեցւոյն. *Լցեալ աստուածային.*	Շրկ. Դաւթի Դունեցւոյն. *Լցեալ.*
Շրկ. Կիրակոսի. *Յարմատոց բարեաց.*	Շրկ. Կիրակոսի. *Յարմատոց բարեաց.*
	Շրկ. Եւստաթիոսեանց. *Որ զհուր.*
	Շրկ. Երկուց Բիւրուց. *Այսօր ընդ.*
	Շրկ. Իգնատիոսի. *Որ հրաւիրեցեր.*
Շրկ. Բարսղի. *Լուսապայծառ.*	Շրկ. Բարսղի. *Լուսապայծառ.*
	Շրկ. Գրիգորի. *Որ լուսով.*
	Շրկ. Յով. Ոսկեբերանի. *Որ յանսկիզբն.*
	Շրկ. Թէոդորոսի. *Որ ընտրեցեր.*
Շրկ. Ոսկեանց. *Որք արժանաւորեցայք.*	Շրկ. Ոսկեանց. *Որք արժանաւորեցայք.*
Շրկ. Ատոմանց. *Աղաչեմք զքեզ.*	Շրկ. Ատոմանց. *Աղաչեմք զքեզ.*
Շրկ. Վարդանանց. *Արիացեալք.*	Շրկ. Վարդանանց. *Արիացեալք. Նորահրաշ.*

20. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, *անդ*, էջ 88–89:
21. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, *անդ*, էջ 576:

Երկու սիւներու համեմատութենէն կը տեսնուի թէ 1193ի ձեռագիրը հետեւած է թիւ 97ի կարգին, ընդօրինակելով զանոնք կրճատ ձեւով, իբր հին ու ծանօթ շարականներ, միջանկեալ աւելցնելով եօթը շարականներ, բաց դրութեամբ, իբր նշան անոնց նոր ըլլալուն: Եւ որովհետեւ այս նոր կոչուած շարականներուն մէջ կը փայլի Վարդանանց Նորահրաշը, կարծէք ստիպուած ենք եզրակացնել թիւ 97ի շարականներուն Շնորհալիէ առաջ գոյութիւնը, միաժամանակ հաստատելով նոր օրինակուած շարականներու հեղինակը՝ Շնորհալին Ներսէս:

Ոչ թէ միայն ձեռագիրներու քննութենէն, այլ նաեւ անոնց ներքին իրարու հետ ունեցած կապակցութենէն կարելի է հաստատել մեր ենթադրութիւնը իբր դրական եղելութիւն մը: Եւ իրապէս համեմատելով նոր շարականները թէ՛ իրարու հետ եւ թէ այն կանոններուն հետ որոնք անտարակոյս Շնորհալիին են, կ'ունենանք հետեւեալը.

ՇԱՐԱԿԱՆ ԵՒՍՏՐԱՏԻՈՍԵԱՆՑ

Որ զհուր սիրոյ քո Քրիստոս բորբոքեցեր յոգիս արդարոց.
Հուր սիրոյ կենարարին բորբոքեցաւ յոգիս սրբոցն (Ղեւոնդեանց, *մկ.* 5)
Որ զհուր արկեալ յերկիր բորբոքեցեր յոգիս (Շրկ. Թէոդորոսի, 3)

Ընծայեաց զանձն ողջակէզ քեզ կամաւոր.
կամաւոր քեզ պատարագ զանձինս ընծայեցին (Շրկ. Երկուց Բիւրուց, 3)
Մատոյց զանձն ողջակէզ քեզ պատարագ ընդունելի (Շրկ. Թէոդորոսի, 3)

Զբաժակն արեան արբեալ... ընդ քեզ մկրտելով.
Մկրտեալք արեամբն իւրեանց արբին զբաժակ մահու փրկչին (Ղեւոնդ. *մկ.* 6)
Արեամբ մկրտելով ընդ քեզ (Ղեւոնդ. *Հց.* 3)
Ըմպեալ զբաժակ եւ մկրտեալ արեամբ իւրով (Նորահրաշ 3)
Զբաժակ մահու արբեալ (Շրկ. Ներսիսի, *մկ.* 3)

Զինեալ ընդդէմ մահու.
Վառեցար զինու... ընդդէմ մահու (Նորահրաշ 1)

ՇԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒՑ ԲԻՒՐՈՒՑՆ

Ընդ անմարմնոց դասակցեալ պարէ.
Յերկինս պարակցեալ ընդ անմարմնոցն (Նորահրաշ 5)

Բանաւոր ողջակիզաց... ի վերայ... բորբոքեալ բոցոյն.
կամաւոր քեզ պատարագ զանձինս ընծայեցին ի վերայ սրբութեան սեղանոյ եւ ընկալան զպսակս անապականս.
Ողջակիզեալ մատուցանէր զինքն նուէր, բանաւոր պատարագաւ ընծայելով (Նորահրաշ 7)
Զի ընկալցին ի քէն Քրիստոս զանապական փառաց պսակն (Ղեւոնդ. *մկ.* 2)
Ընծայեաց զանձն ողջակէզ քեզ կամաւոր (Շրկ. *Եւստռ.* 1)
Մատոյց զանձն ողջակէզ քեզ պատարագ ընդունելի (Շրկ. Թէոդորոսի 3)

© National Library of Armenia

ՇԱՐԱԿԱՆ ԻԳՆԱՏԻՈՍԻ

Որ հրաւիրեցեր զյառաջադոյն ընտրեալսն ի սկզբանէ աշխարհի, ի հարսանիսն անապական կոչելով յուրախութիւն ընդ բաղմելոցն յառադաստին.

Որ կոչեցեր զհեռացեալքս ի հարսանիս քո միածնի (Գր. Լուս. ո. 1)

Որ զբաժակ անմահութեան սիրոյ քո արբեալ.

Արբին զբաժակն մահու (Ղեւոնդ. մկ. 6)

Ըմպեալ զբաժակ եւ մկրտեալ արեամբ (Նորահրաշ 3)

Զբաժակ մահու արբեալ (Շրկ. Ներսիսի, մկ. 3)

Զբաժակ արեան արբեալ (Շրկ. Եւստռ. 2)

Ըմպել զբաժակն իմաստութեան (Գր. Լուս. ո. 1)

ՇԱՐԱԿԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ

Որ լուսով աստուածային բանին զարդարեցեր զեկեղեցի, եւ զխաւարն անգիտութեան հալածեցեր յոգւոց մարդկան, ով տէր սուրբ Գրիգոր բարեխօս լեր վասն մեր.

Որ զլոյս աստուածային... ծագեցեր (Որդւոց եւ Թոռ. հց. 1)

Զխաւարն անգիտութեան հալածեցեր (Գր. Լուս. հց. 3)

Տէր սուրբ Յուսիկ բարեխօսեա վասն անձանց մերոց (Որդւոց և Թոռ. մկ. 3)

Այս մանրամասնութիւնները ինքնին բաւարար պէտք են ըլլալ հաստատելու մեր ենթադրութիւնը թէ Շնորհալիի են 1193 թուականի շարակնոցի նոր շարականները, այսինքն Վարդանանց Նորահրաշը, Եւստռատիոսեանց, Երկուց Բիւրուց, Իգնատիոսի, Գրիգոր աստուածաբանի եւ Թէոդորոսի շարականները: Այս խումբին մէջ է նաեւ Յովհ. Ոսկեբերանի «Որ յանսկիզբն» ստեղի շարականը, որ անտարակոյս յօրինուած է Շնորհալիէ, որովհետեւ միայն իրեն յատուկ է գիւտաւոր բառախաղերը «կոչեցար բերան ոսկի յորմէ աղտուկ է գիւտաւոր բառախաղերը «կոչեցար բերան ոսկի յորմէ աղբիւր կենաց հոսեալ»: Շարականը իր եղական պարունակութեան եւ նիւթին համար հաղիւ երբեք նմանութիւններ ունի Շնորհալիի միւս շարականներուն հետ, այսպէս օրինակ «Լուսաւորեցեր աստուածային բանիւ զեկեղեցի սուրբ»ը կը յիշեցնէ Թոռանց կանոնի (Ողորմեա) «Լուսաւորեցեր զեկեղեցի... լուսով քո» բացատրութիւնը:

Աւետիքեան բացի այս շարականներէն դեռ Շնորհալիի կ'ընծայէ Բարսղի, Եփրեմի, Ոսկեանց եւ Ատոմանց շարականները, որոնցմէ վերջին երկուքը թիւ 97 հին շարակնոցի մէջ գոյութիւն ունին, եւ Երեւանի թիւ 9838 շարակնոցը կ'ընդօրինակէ զանոնք կրճատ ձեւով, անկախ Շնորհալիի միւս շարականներէն: Այս երեւոյթը մեզի ենթադրել կու տայ որ Շնորհալիի շրջանին արդէն իսկ պէտք են գոյութիւն ունեցած ըլլան անոնք:

Նկատմամբ Բարսղի «Լուսապայծառ իմաստիւք» շարականին, չունինք բացայայտ նշաններ թէ կը պատկանի Շնորհալիի, մանաւանդ թէ կան արդարացի պատճառներ տարակուսելու: Թիւ 97 շարակնոցին ծանօթ է այս երգը, ինչ որ մեծագոյն նշանն է անոր հնութեան. սակայն ասոր կից 1193ի ձեռագիրը ընդօրինակած է զայն իբր նոր շարական մը, այսինքն բաց գրութեամբ: Ուստի այս եղելութեան առջեւ կ'ուզենք պաշտպանել շարականին հնութիւնը, որու իբր ապացոյց ունինք յարակից աղբիւր մը: Ս. Ղազարի թիւ 186 տօնացոյցհարցնացոյցը, օրինակուած 1287ին, իւրաքանչիւր սուրբի տօնին կը նշէ երգուելիք շարականի առաջին բառը: Հոն յիշուած շարականներէն կարելի է եզրակացնել տօնացոյցին հին խմբագրութեան մը պատկանիլը, որովհետեւ բացակայ են այն բոլոր շարականները՝ որոնք առանց տարակոյսի գրուած են Շնորհալիէ: Ս. Նիկողայոսի տօնին կը գրէ. «Շբ. Նիկողայոսի. մկ. զԲարսղին ասա, Դկ. Ստեղի. Լուսապայծառ»: Արդ հիմնուելով այս բացատրութեան վրայ կ'ուզենք պաշտպանել «Լուսապայծառ»ի հնութիւնը, առանց կարենալ տալու բացատրութիւն մը 1193ի ըրած անակնկալին:

ԺԳ. դարու երկրորդ կէսէն մեզի հասած խմբագրուած շարակնոցները, սուրբերու շարականներուն մէջ կ'աւելցնեն չորս շարականներ եւս, ա) Եփրեմի՝ «Որ համանման», բ) Ստեփ. Ուլնեցւոյ՝ «Ցնծայ այսօր սուրբ եկեղեցի», «Մարտիրոս եւ վկայ», գ) Կիրակոսի՝ «Վարդագոյն վառեալ»: Այս շարականներուն մասին չունինք ձեռագրական նշմարներ, եւ հակառակ որ անոնցմէ գոնէ երկուքը խորթ չեն Շնորհալիի ոճին եւ գրիչին, սակայն չենք համարձակիր անվարան ընծայել իրեն: Դիտելի է որ Կիրակոսի «Վարդագոյն» շարականին սկզբնաւորութիւնը կը կապեն ՎԱՐԴ բառը, որ կրնայ ըլլալ նոյն ինքն շարականը յօրինողին անունը:

ԿԱՆՈՆՔ Բ. ԵՒ Գ. ԱՒՈՒՐՑ ՎԱՐԴԱՎԱՌԻ

Կրնանք ըսել թէ Շնորհալիի գրած այն կանոններէն են, որոնց հարազատութեան մասին տարակոյս չէ ծագած ամենահին ժամանակներէ սկսեալ: Եւ իրապէս արտաքին աղբիւրները հաշտ կ'ընթանան ձեռագրական տուեալներու հետ, որ մեծագոյն փաստերէն մէկը կրնայ ըլլալ անոնց հարազատութեան: Շարականացոյցները բոլորն ալ համաձայն են իրարու, միայն Կիրակոս Գանձակեցին է որ կը լռէ անոր մասին, ինչ որ զարմանք պէտք չէ ազդէ մեր վրայ, որովհետեւ պատմագրին նպատակը չէ՝ տալ մեզի Հայրապետին գրած շարականներու ցանկը իր ամբողջութեամբ, այլ լոկ ճաշակ մը, եւ գրժբախտաբար շատ մը վրիպակներով, որոնց մասին պիտի անդրադառնանք յաջորդաբար:

Ս. Ղազարի թիւ 97 շարակնոցը կը ներկայանայ մեզի միօրեայ կանոնով, այսինքն հին աւանդութեամբ, մինչ 1193 թուականի օրինոնով, այսինքն հին աւանդութեամբ, մինչ 1193 թուականի օրինակը առաջին օրուան կանոնը ունի կրճատ ձեւով, որու կը հետեւակը առաջին օրուան կանոնը ունի կրճատ ձեւով, որու կը հետեւին Վարդավառի Բ. եւ Գ. օրուան կանոնները բաց գրութեամբ, նը-

© National Library of Armenia

չան թէ դեռ նոր մտած են շարակնոցէն ներս, ուրիշ շատ մը անվիճելիօրէն Շնորհալիի պատկանող շարականներուն հետ միասին:

Դիտելի է որ Վարդավառի եռօրեայ տօնակատարութիւնը շատ դանդաղ եւ անկանոն կերպով թափանցած է Հայ Եկեղեցիէն ներս: Այս նիւթին մասին աւելի երկար խօսելու առիթ պիտի ունենանք, երբ անդրադառնալու ըլլանք Վերափոխման եռօրեայ տօնակատարութեան եւ շարականներուն մասին, համեմատելով երկու տօներու շարականներն ու ճաշոցի ընթերցուածները իրարու:

ԿԱՆՈՆ ՊԵՆՏԵԿՈՍՏԷԻ

Ներկայիս Հայաստանեայց Եկեղեցին Պենտեկոստէի տօնին համար ունի շարականի եօթը կանոններ, որոնցմէ առաջինը հին է ու կ'ընծայուի Մովսէս Խորենացիի եւ կամ Յովհան Մանդակունիի: Ընդհանրապէս վիճուած է յաջորդ վեց օրերու կանոններու հեղինակին մասին: Սարգիս Երէց շարականներու հեղինակներու մասին խօսած ատեն Շնորհալիի անունին տակ կը թուարկէ զանոնք ըսելով «եւ ըզՀոգւոյն սրբոյ գալստեան վեց աւուրն»: Գրիգոր Տաթեւացի կը սահմանափակէ անոնց չափը «զՀոգւոյն գալստեան Դ. պատկերն» ըսելով: Ստեփանոս Զիլք Զուղայեցի ոտանաւոր ձեւով գրած շարականներու հեղինակին մէջ կ'ըսէ. «ոգեալ Ներսէսըն Կլայեցի... Ըզվեց պատկեր Պենտակոստին»: Յակոբ Սսեցի տարտամ բացատրութեամբ մը կ'անցնի. «Եւ նոյն նըման Պենդեկոստին, երեք եւ չորս, հինգ շաբաթին»: ԺԸ–ԺԹ. դարու անանուն խմբագրութեան մը մէջ դարձեալ կը կրկնուի թէ «Սուրբն Ներսէս Շնորհալին... զՀոգւոյն գալստեան չորս պատկերն» գրած է[22]:

Իրարու անհամաձայն են ուրեմն գրաւոր աղբիւրները, ոմանք չորս եւ ոմանք վեց օրերու կանոնները կը վերագրեն Շնորհալիի: Զարմանալի է նաեւ որ Շնորհալիէ դար մը ետք, Վանական վարդապետ ինքն իրեն կը հարցնէ ու կը պատասխանէ. «Հոգւոյն գալստեան ութօրէքն ընդէ՞ր ոչ առնեմք որպէս այլազգիքն..., ընթերցուածն մին աւուր է կարգած, Աստուածաբան մի ճառ է ասացեալ, զի մի օր է տօնն, մին աւուր է շարականն»[23]: Յիշենք նաեւ թէ Կիրակոս Գանձակեցի Հոգեգալստեան յաջորդող վեց օրերու շարականներու մասին ամենեւին խօսք չունի եւ լռութեամբ կ'անցնի:

Ներկայ ժամանակներու նրբատես և շարականագէտ Աւետիքեան, Հոգեգալստեան երկրորդ օրուան շարականները մեկնելէ առաջ կը ծանուցանէ. «Զկանոն երկրորդ աւուրն Ներսիսի Շնորհալւոյ արարեալ՝ վկայէ ոչ միայն աւանդութիւն ազգին, այլ եւ ընտանի ոճ կազմութեանն, որոյ եւ անունն արձանացուցեալ կայ ի վեց տուն Օրհնութեանն. նորա համարին եւ կանոնք երրորդ, չորրորդ եւ հինգերորդ աւուրցն»[24]: Վեցերորդ օրուան շարականներու մասին խօսելէ առաջ, նոյն Աւետիքեանը կը յայտնէ տարակոյսը «զայս կանոն եւ զյաջորդն ոչ համարին Շնորհալւոյն Ներսիսի, իսկ թէ ո՛ այլ ոք իցէ յօրինեալ, օրինակ ինչ դնէ Ներսիսի Լամբրոնացւոյ»[25]: Ալիշան ալ, որ սովորաբար անվերապահ եւ շռայլօրէն շարականներ կը շնորհէ Շնորհալիի, Պենտեկոստէի տօնի շարականներուն համար վերապահութեամբ մը կ'արտայայտուի «Հոգեգալստեան Բ. օրուան կանոնն, թերեւս հետեւեալ օրերուն կարգն ալ»[26]:

Անցնելով ձեռագիրներու, հետաքրքրական երեւոյթի մը կը հանդիպինք: Ներկայիս որեւէ ձեռագիր շարակնոց, նոր կամ հին խմբագրութեամբ, Վերափոխման տօնին համար ունի միշտ երեք օրուան կանոն, եւ ինչպէս քիչ ետք պիտի տեսնենք, Վերափոխման Երկրորդ եւ Երրորդ օրերու կանոնները վերագրուած են Շնորհալիի: Ձեռագրական նոյն երեւոյթը չի յայտնուիր Հոգեգալստեան Բ–է օրերու կանոններուն համար. ունինք հին խմբագրութեան ձեռագիրներու բազմութիւն մը, որոնք Վերափոխման երեք պատկերներ ունենալով հանդերձ, Հոգեգալստեան համար ունին առաջին օրուան կանոնը. այսպէս

	ՀՈԳԵԳԱԼՍՏԵԱՆ	ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ
Ձեռ. Ս. Ղազարի, թ. 97, 925	Ա օրուան կանոն	Ա, Բ, Գ օրուան կանոններ
Ձեռ. Երեւանի, թ. 9838	»	»
Ձեռ. Երուսաղէմի, թ. 1556, 1654	»	»
Ձեռ. Ս. Ղազարի, թ. 751	Ա–ե օրուան կանոններ	»

Այս ամէնը ցոյց կու տայ թէ ինչպէս շատ մը շարակնոցներու մէջ երկար ատեն մնացած է հին աւանդութիւնը, Հոգեգալստեան միօրեայ տօնակատարութիւնը, որով զարմանալի պէտք չէ թուի Վանական վարդապետի հարցումը թէ «Հոգւոյն գալստեան ութօրէքն ընդէ՞ր ոչ առնեմք... մին աւուր է շարականն». 1327ի ճաշոց մը դեռ Պենտեկոստէի համար ունի մէկ օրուան ընթերցուած:

Դեռ աւելի մանրամասնելով, կրնանք ըսել թէ ԺԳ. դարէն հասած խմբագրուած շարակնոցները, առանց բացառութեան, Հոգեգալստեան եօթը օրերու կանոնները ունին իրարմէ անբաժան իբր մէկ

24. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, *անդ*, էջ 380:
25. Հ. Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, *անդ*, էջ 399:
26. Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ, *անդ*, էջ 446:
27. Ձեռ. Ս. Ղազարի, թիւ 921:

22. Յ. ԱՆԱՍԵԱՆ, *անդ*, էջ LXVI-LXVII:
23. Ձեռ. Ս. Ղազարի, թիւ 1244, էջ 535–6:

© National Library of Armenia

մարմին, որոնց պարագլուխ կը հանդիսանայ Վիեննայի 1269ի շարակնոցը։ Բացառութիւն կը կազմեն կարգ մը ձեռագիրներ, որոնք կը հետեւին հին խմբագրութեան, ու ձեռագրին յաւելուածին մէջ կ՝ընդօրինակեն Բ–ի օրերու կանոնները, եւ կամ ամբողջովին զանց կ՝ընեն, ինչպէս յիշատակեցինք քիչ առաջ։

Հարիւրաւոր ձեռագիրներու մէջ եղական եւ յատկանշական բընոյթ ունին քանի մը շարակնոցներ, որոնցմէ երկուքը, գրուած 1462ին եւ 1464ին[28], չունին Զ. եւ Է. օրերու կանոններու Հարցերը, իսկ 1476ի շարակնոց մը[29] (Ձեռ. Թիւ 751) չունի Զ. եւ Է. օրերու կանոնները ամբողջութեամբ, ու Ե. օրուան կանոնը կը փակէ «Հոգին սուրբ էր միշտ» Համբարձի շարականով։

Այս ամէնը ցոյց կու տայ որ չենք կրնար հիմնուիլ գրաւոր աւանդութիւններու եւ ձեռագիր շարակնոցներու վրայ, որոշելու համար Բ–ի օրերու կանոններու հեղինակի հարազատութեան հարցը, որովհետեւ շատ աղօտ է անոնց տուած լոյսը, եւ ապացոյցներ ըլլալէ աւելի ցուցմունքներ են, որոնք իրենց ամբողջական իմաստը կը ստանան ձեռագիր տօնացոյցներով ու ճաշոցներով։

Հին խմբագրութեան պատկանող տօնացոյցները եւ ճաշոցները, Հոգեգալստեան միօրեայ տօնակատարութենէն ետք ունին պահքի շաբաթը։ Տօնացոյցի նոր խմբագրութեամբ, Պենտեկոստէի Բ. օրը սկըսելէ առաջ, սակայն, կը յայտնուի նոր խորագիր մը որ կ՝ըսէ. «Այլ խրատ Տեառն Ներսիսի կաթողիկոսի Կլայեցւոյ. Նոյն երդ շարակնացդ զոր կարդեաց յեկեղեցիս Հայաստանեայց, որպէս եւ յամենայն աղդաց քրիստոնէից Ը. օր տօն դալստեան սուրբ Հոգւոյն, զոր և պայծառացոյց շարականօք և ընթերցուածովք։ Եւ վասն առաւել չձանձրանալոյ ուսումնասիրացդ, Դ. օր միայն կարդեաց շարական, զի յորժամ վճարի՝ ի նոյն կրկնեսցի, մինչեւ ի լրումն Ը. աւուրն»[30]։ Այս տողերէն յստակ կը տեսնուի թէ ութօրեայ տօնակատարութիւնը հաստատուած է Շնորհալիէ, այսինքն ճոխացուցած է ճաշոցը ութը օրուան ընթերցուածներով. եւ իրապէս գրեթէ ամէն ճաշոց Բ. օրուան ընթերցուածը օրինակելէ առաջ կ՝արձագանդէ թէ «զոր կարդեալ է Տեառն Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի ութ աւուր սուրբ Հոգւոյն Աստուծոյ»[31]։ Ութ օր է տօնակատարութիւնը, բայց ոչ նոյնպէս եւ շաբաթները, որոնք չորս օրուան են, պատճառը՝ «վասն առաւել չձանձրանալոյ ուսումնասիրաց», որ է ըսել երդիչներու եւ դասապետներու։

28. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 921, 1951, 642։
29. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 751։
30. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 686, Թղ. 39ա։
31. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 90, Թղ. 302ա։

ԺԵ. դարու յաջորդող տօնացոյցները հաւատարիմ կերպով կ՝ընդօրինակեն հին խորագիրը «Այլ խրատ...», ու անոնցմէ միայն ոմանք կը հետեւին տրուած խրատին, այսինքն հինգ օրուան պատկերը աւարտելէ ետք վեցերորդ օրուան համար կը նշանակեն Բ. օրուան կանոնը, եօթներորդ օրուան համար Գ. օրուան կանոնը, հետեւեալ կերպով.

Ա. Օր Երրորդութիւն անբաժանելի.
Բ. Օր Նոյն եւ Նման Հօր եւ Որդւոյ.
Գ. Օր Այսօր երկնայինքն.
Դ. Օր Արեգակն արդարութեան.
Ե. Օր Զանազանաբար բղխումն.
Զ. Օր Նոյն եւ Նման Հօր եւ Որդւոյ.
Է. Օր Այսօր երկնայինքն.
Ը. Օր Արեգակն արդարութեան.

Վերեւ յիշատակեցինք 1476ին օրինակուած շարակնոց մը, որ ունէր միայն Ա–Ե օրերու կանոնները, զանց ընելով Զ–Է օրերունը։ Տօնացոյցներու բաւարար ստուար խումբ մը, հակառակ որ ունի «Այլ խրատ...» աւանդական խորագիրը, տեսնելով որ անհաշտ է շարակնոցներու հետ, ուր կան Զ. եւ Է. օրերու համար յատուկ կանոններ, չեն կրկներ Բ. եւ Գ. օրերու կանոնները, այլ կը գրեն

Զ. Օր Անմահաբար բաժակ.
Է. Օր Ի հարաշարժ աղբերէն։

Այս ամէնուն վրայ հիմնուած, որոշ կերպով կրնանք հաստատել որ Բ–Ե օրերու կանոնները իրապէս գրուած են Շնորհալիէ, որ խուսափած է Զ–Է օրերու կանոնները գրելէ յատուկ դիտաւորութեամբ մը։ Բայց իրմէ անմիջապէս ետք նոր գրիչ մը (Ներսէս Լամբրոնացի՞) ամբողջացուցած է կանոնները շարադրելով Զ. եւ Է. օրերու պատկերները։ Որով ձեռագիր շարակնոցները միշտ ունին Ա–Է օրերու կանոնները, մինչ տօնացոյցներու եւ հազուագիւտ շարակնոցներու մէջ պահուած է հին աւանդութիւնը ի նպաստ Բ–Ե. օրերու կանոններու՝ Շնորհալիի պատկանելուն։

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

(Շար. 1)

© National Library of Armenia